

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut mezinárodních studií

Šárka Svobodná

Sovětská anexe a okupace Estonska

Bakalářská práce

Praha 2011

Autor práce: **Šárka Svobodná**

Vedoucí práce: **Doc. PhDr. Luboš Švec, CSc.**

Rok obhajoby: **2011**

Bibliografický záznam

SVOBODNÁ, Šárka. *Sovětská anexe a okupace Estonska*. Praha, 2011. 59 s. Bakalářská práce (Bc.) Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut mezinárodních studií. Vedoucí bakalářské práce Doc. PhDr. Luboš Švec, CSc.

Abstrakt

Práce *Sovětská anexe a okupace Estonska* pojednává o rozdílném chápání a výkladu událostí, které se týkají období kolem ztráty suverenity Estonska v roce 1940 a po něm. Cílem práce je ukázat, jak různě se na společnou minulost dívají dva kdysi oficiálně „spřátelené“ národy a jak se v jejich vztazích i dnes mnohdy objevuje zatížení odlišným výkladem minulosti. Cílem není pouze popsat dané události, ale spíše upozornit na rozdílnost prací, které tyto události již popisují, s ohledem na původ práce. V první části se text zaměřuje na analýzu textů zabývajících se daným tématem – jedná se o texty sovětských, estonských i současných ruských autorů. Následující část je věnována zejména kolektivní paměti a specifikům estonské a sovětské/ruské interpretace daných událostí. V případě estonské interpretace je kladen důraz na idealizaci chování národních hrdinů, v případě sovětské/ruské na její vývoj v čase. V závěru práce je popsán konkrétní případ projevu střetu interpretací historických událostí – srážky Estonců a Rusů žijících v Estonsku kvůli významu pomníku osvobození Tallinnu, které proběhly v roce 2007 a projevíly se i ve vzájemných vztazích obou zemí.

Abstract

The thesis *The Soviet Annexation and Occupation of Estonia* discusses different understanding and explanations of events, which are connected with Estonian loss of sovereignty in 1940 and after. The thesis aims to show, how differently the two once “fraternised” nations may regard their common history and how a burden of different apprehension of history still influences their relations today. The thesis does not intend only to describe the events, but merely to point out the differences of interpretations in works already written, concerning backgrounds of their origin. The first part focuses on analysis of Soviet, Estonian, and contemporary Russian authors. The next part is dedicated to collective memory and to specificities of Estonian and Soviet/Russian

interpretation of the events. In the Estonian case, idealisation of national heroes is emphasised, in the Soviet/Russian case is examined the way of its development. At the end a particular example of conflict between two interpretations is presented: clashes between Estonians and Estonian Russians because of meaning of the Liberation of Tallinn Monument, which passed in 2007 and expressed itself even in the relations between the two countries.

Klíčová slova

Estonsko, sovětská anexa, sovětská okupace, interpretace historie, kolektivní paměť

Keywords

Estonia, Soviet annexation, Soviet occupation, interpretation of history, collective memory

Rozsah práce: 100 907 znaků

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 16. 5. 2011

Šárka Svobodná

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucímu práce Doc. PhDr. Luboši Švecovi, CSc., za cenné rady a rodičům a Liborovi za trpělivost.

Obsah

Obsah	1
1. Úvod	2
1.1. Téma práce, výzkumné otázky a předběžné hypotézy, metodologie	2
1.2. Struktura práce	3
1.3. Rozbor literatury	4
2. Stručný přehled dějin Estonska	7
3. Technologie začlenění Estonska do SSSR podle různých autorů (1939–1940) 10	
3.1. Zahraniční orientace Estonska na konci 30. let	10
3.2. Pakt o vzájemné pomoci mezi SSSR a Estonskem (28. září 1939)	12
3.3. Ultimáta (červen 1940)	18
3.4. Volby a začlenění Estonska do SSSR (červenec a srpen 1940)	22
3.5. Právní argumentace	23
4. Kultura a politika vzpomínání	28
4.1. Proměnlivá historiografie	28
4.2. Estonský idealismus	38
4.3. Kolektivní paměť a obraz historie v umění	42
5. Vliv chápání minulosti na současnost	44
5.1. Ruská sféra vlivu	44
5.2. Válka pomníků	48
6. Závěr	51
7. Summary	54
8. Použitá literatura	55
8.1. Primární zdroje	55
8.2. Rusky psaná literatura	55
8.3. Ostatní literatura	56

1. Úvod

1.1. Téma práce, výzkumné otázky a předběžné hypotézy, metodologie

Práce Sovětská anexe a okupace Estonska pojednává o rozdílném chápání a výkladu událostí, které se týkají období kolem ztráty suverenity Estonska v roce 1940, a také jejich přesahu do současnosti. Sovětská „anexe“ a „okupace“ Estonska je totiž jedním z mnoha témat, nad kterými nepanuje všeobecný konsenzus, co se týče jejich interpretace. Přestože dějiny se pochopitelně mohly udát pouze jedním způsobem, v paměti jednotlivců i různých společností se jejich obrazy mohou značně lišit.

Úkolem historiků je sice popisovat minulé události, dávat je do souvislostí a vysvětlovat je co nejobjektivněji, to se ovšem nikdy neobejde bez interpretace, která je nutně pouze deformovaným obrazem skutečnosti. Kromě toho snaha o objektivitu zcela schází v práci historiků ve službách totalitního státu, jakým byl SSSR, jejich práce měly plnit zejména funkci propagandistickou. Cílem mé práce tedy není pouze popsat dané události, ale spíše upozornit na rozdílnost prací, které tyto události již popisují. Mým dalším cílem je také ukázat, jak různě se na společnou minulost dívají dva kdysi oficiálně „spřátelené“ národy (jejichž přátelství však bylo z větší míry pouze sovětskou propagandou) a jak se zatížení odlišným výkladem dějin mnohdy objevuje i v jejich vztazích dnes.

Přestože v historii Estonska se nachází více období, která jsou různými autory interpretována odlišně, já jsem si za hlavní oblast zájmu zvolila léta 1939 a 1940, na kterých bych chtěla odlišnost interpretací představit. Doba těsně před ztrátou suverenity Estonska a jeho začlenění do SSSR v roce 1940 je totiž zcela určující z hlediska nazírání na legitimitu sovětské nadvlády v Estonsku v druhé polovině 20. století. Toto důležité období bych vymezila na jedné straně zářím 1939, kdy Estonsko podepsalo se SSSR smlouvu o vzájemné pomoci, a na druhé straně červnem 1940, kdy estonská vláda přijala sovětské ultimátum, po němž byla vláda prosovětsky obměněna, a další události probíhaly již podle sovětského scénáře. Právě na interpretaci těchto okamžiků závisí interpretace okamžiků dalších. Tedy jestliže se v roce 1940 jednalo o anexi a okupaci, následovala po druhé světové válce druhá sovětská okupace, která trvala až do rozpadu SSSR, naopak jestliže se jednalo o

dobrovolné včlenění do SSSR, po druhé světové válce se jednalo o osvobození od nacistů a obnovení předválečného legitimního stavu. Je pochopitelné, že okupace je traumatizující stav, který může výrazně a nadlouho narušit vztahy dvou sousedních států či příslušníků dvou odlišných národností v jednom státě. V případě, kdy dokonce nepanuje shoda, zda se o okupaci skutečně jednalo, či nikoli, je situace ještě mnohem složitější, neboť odmítání určité skutečnosti brání vyrovnání se s ní.

Před samotným započítím výzkumu jsem si určila dvě základní hypotézy, které se ve své práci pokusím potvrdit, nebo vyvrátit: 1. odlišné chápání společných dějin může ovlivňovat současné vztahy mezi Rusy a Estonci, 2. toto odlišné chápání je způsobeno především tím, že ve velké míře přetrvává rozdělení interpretací na tzv. sovětskou/ruskou reprezentovanou Rusy a estonskou/západní reprezentovanou Estonci a dalšími západními autory. Toto rozdělení také naznačuje mou domněnku, že interpretace současných ruských autorů se od těch sovětských příliš neliší a že proti nim stojí interpretace estonských a západních autorů, kteří svou interpretaci sdílejí.

Na tomto místě je třeba si vymežit některé pojmy, které budu v práci používat: Sovětským autorem se rozumí ten, jehož badatelská činnost probíhala během sovětské éry a byla pod politickým vlivem a ideologickým diktátem Moskvy; nezáleží tedy, zda se jedná o Estonce, či Rusa. Přívlastek „ruští“ označuje autory-Rusy, kteří publikují po pádu SSSR, „estonsťtí“ se omezuje na autory estonské národnosti či původu (například tedy emigranty do USA), „západní“ zahrnuje ostatní neruské autory.

K vypracování své práce využiji rešeršně kompilační metodu a obsahovou analýzu literatury. Částečně také sémantický rozbor, protože v případě zkoumání interpretací historických událostí často záleží na zabarvení jednotlivých slov. Pro porovnání různých interpretací použiji metodu komparační.

1.2. Struktura práce

Práce je rozdělena do čtyř hlavních kapitol. V první z nich jsem nabídla čtenáři stručný přehled dějin Estonska se zaměřením na období, kterému se budu v práci dále věnovat, tedy zejména na léta 1939 a 1940. Pokusila jsem se o co nejneutrálnější popis událostí bez nabízení různých variant interpretací.

Následuje kapitola, v níž podrobně zkoumám rozdílné interpretace událostí let 1939–1940. Tato kapitola, nesoucí název Technologie začlenění Estonska do

SSSR podle různých autorů (1939–1940), je tou částí práce, kdy jsem se při analýze textu soustředila na pojmy, kterými jednotliví autoři události popisují, přičemž v textu upozorňuji na výrazně protikladná tvrzení. Soustředila jsem se zejména na čtyři oblasti, které se objevují také v názvech podkapitol: Zahraniční orientace Estonska na konci 30. let, Pakt o vzájemné pomoci mezi SSSR a Estonskem (28. září 1939), Ultimáta (červen 1940), Volby a začlenění Estonska do SSSR (červenec a srpen 1940). V poslední podkapitole této části vyvracím možnost, že znalost a akceptování mezinárodního práva by mohla napomoci konsenzu ohledně výkladu událostí, neboť ani právní předpisy nejsou vždy vykládány jednoznačně.

Předposlední kapitola nazvaná Kultura a politika vzpomínání obsahuje tři podkapitoly, z nichž první – Proměnlivá historiografie – sleduje zejména zajímavý vývoj, kterým prošla sovětská/ruská historiografie pod dohledem dvou významných osobností: Michaila Gorbačova a Vladimira Putina. Další podkapitola – Estonský idealismus – se věnuje problematickým částem dějin (jako je členství Estonců v SS a osoba Konstantina Pätsse), které bývají sovětskou interpretací využívány k ospravedlňování sovětských akcí a naopak Estonci zlehčovány. V podkapitole Kolektivní paměť a obraz historie v umění se zamýšlím nad tím, co je to historická paměť, jak se utváří a která media ji ovlivňují.

Závěrečná kapitola – Vliv chápání minulosti na současnost – se věnuje jedné z mých hypotéz uvedených dříve, totiž že odlišné chápání společných dějin může ovlivňovat současné vztahy mezi Rusy a Estonci. Je opět rozdělena na podkapitoly. První z nich pojednává o ruské sféře vlivu a tedy o tom, jaký vztah chovají Rusové (konkrétně ruská vláda) ke svému výrazně menšímu a slabšímu sousedovi a jak jsou současné rusko-estonské vztahy ovlivněny společnou, avšak různě vykládanou minulostí. V poslední podkapitole je popsán a okomentován zcela konkrétní případ estonsko-ruské nevraživosti z roku 2007, totiž neshody ohledně přesunu tallinnského bronzového vojáka, jehož zjevnou příčinou je odlišná interpretace minulosti.

1.3. Rozbor literatury

Jelikož mě pro cíle této práce více zajímají interpretace událostí než samotná fakta, nebudu používat mnoho primárních pramenů, většinou se omezím na sekundární literaturu. Jednou z mých předběžných hypotéz byla domněnka, že zabarvení interpretace záleží zejména na národnosti autora. Přestože tato hypotéza bude později částečně vyvrácena (zjistíme, že někteří současní ruští autoři mají

velice „proestonské“ názory a naopak), pro účely rozboru literatury toto rozdělení použiji.

Jako zástupce sovětských prací použiji knihy estonských historiků G. Naana a V. Maamägiho z let 1958 a 1974,¹ jejichž práce jsou vhodným a dostatečným vzorkem historiografie řízené z Moskvy. Interpretační linie těchto dvou knih se shodují, totožné jsou dokonce i některé konkrétní formulace. Na vzniku těchto národních syntéz estonských dějin se pod striktní kontrolou Moskvy podílely kolektivy autorů, pro zjednodušení ovšem v této práci používám formulace jako „Naan/Maamägi ve své knize uvádí...“.²

Oproti tomu práce dvou ruských autorů, které bych ráda jmenovala, se zabývají přímo vztahy Estonců ke svým východním sousedům v době druhé světové války, případně nyní. Kniha Michaila Krysina³ z roku 2004 a o čtyři roky mladší práce Jeleny Zubkové⁴ stojí v přímém rozporu. Zatímco Krysin se snaží akce SSSR omlouvat, či přímo oslavovat, Zubkova se při studiu sovětských archivních materiálů zcela oprostila od pocitu, že by měla jakýmkoli způsobem hájit svou rodnou zemi. Dá se předpokládat, že velký vliv na postoje Zubkové má její dlouhodobé působení na německých univerzitách.

Jako hlavní reprezentativní vzorky literatury psané Estonci jsem použila zejména dvě učebnice a jednu historickou encyklopedii. V případě učebnic se jedná o práce z let 1999 a 2004, na jejichž vzniku se podíleli pobaltští (tedy nejen estonští) historikové.⁵ Historický slovník Estonska uspořádal a v roce 2004 vydal historik

---

¹НААН, Г. И.(ред.). *История Эстонской ССР : С древнейших времен до наших дней*. Эстонское государственное издательство : Таллин, 1958.

МААМЯГИ, Виктор (гл. ред.). *История Эстонской ССР : С марта 1917 года до начала 50-х годов* (том III). Эсти Раамат : Таллин, 1974.

² Toto zjednodušení se týká i dále uvedených estonských učebnic – v textu pracuji pouze se jmény autorů uvedených na prvním místě (Kiaupa a Laur).

³ КРЫСИН, Михаил Юрьевич. *Прибалтика между Сталиным и Гитлером*. Вече : Москва, 2004.

⁴ ЗУБКОВА, Елена. *Прибалтика и Кремль : 1940–1953*. РОССПЭН : Москва, 2008.

⁵Jedná se o učebnice přeložené do angličtiny, pro jaký stupeň školy jsou určeny, se mi nepodařilo zjistit. KIAUPA, Zigmantas, MÄESALU, Ain, PAJUR, Ago, VILUMSONS, Guntis. *The History of the Baltic Countries*. Avita : Tallinn, 1999.

LAUR, Mati. *History of Estonia*. Avita : Tallinn, 2004.

Toivo Miljan působící v USA.⁶ Jsem si vědoma, že v pracích učebnicového typu bývá látka zjednodušená, neboť pro podrobnější analýzu a vysvětlení všech souvislostí nebývá dostatečný prostor. O to více je však zde uvedená interpretace vyhraněná, neboť autor nemá možnost schovat se mezi několik nabízených variant výkladu.⁷ Učebnice jsou pro mou práci důležitým zdrojem také proto, že škola má formující vliv na názory studentů, potažmo celé společnosti. Jako zástupce západních neestonských autorů jmenujme alespoň syntézu estonských dějin britského historika Davida Kirbyho,⁸ jehož interpretace jsou velice podobné interpretacím estonských autorů.

Velmi přínosnou prací se jeví i monografie z roku 2004 estonského historika Magnuse Ilmjärva, který se podobně jako Zubkova vzpírá nekritickému patriotismu vůči své zemi a vyslovuje pro Estonsko nelichotivé soudy.⁹ Tato práce vyjevuje problematiku přechodu Estonska pod sovětskou nadvládu v pro Estonce netradičním světle, neboť velkou část zodpovědnosti klade estonské vládě, a odhaluje i další pro estonské patrioty těžko stravitelné teze (například deidealizuje postavu prezidenta Konstantina Pätsa, který bývá často považován za významného státotvůrce a ochránce Estonska před fašizmem).¹⁰

Samostatný oddíl tvoří knihy věnující se problematice sovětské anexe a okupace Estonska z právního hlediska: kniha estonského historika Lauri

---

⁶ MILJAN, Toivo. *Historical Dictionary of Estonia*. Scarecrow Press : Lanham, 2004.

⁷ Jako protipól těchto estonských učebnic zmiňují i ruský manuál pro učitele dějepisu z roku 2007. ФИЛИППОВ, Александр, Вячеславович. *Новейшая история России 1945–2006 гг. : Книга для учителя*. Просвещение : Москва, 2007.

⁸ KIRBY, David. *The Baltic World 1772–1993 : Europe's northern periphery in an age of change*. Longman : New York, 1995.

⁹ ILMJÄRV, Magnus. *Silent Submission : formation of foreign policy of Estonia, Latvia and Lithuania : period from mid-1920s to annexation in 1940*. Stockholm University Dept. of History : Stockholm, 2004.

¹⁰ S některými tvrzeními polemizuje také v této práci zmíněný VALGE, Jaak. Konstantin Päts's Relations with the Tallinn Soviet Embassy and Trade Representation in the Late 1920s and Early 1930s. In: TANNBERG, Tõnu, RAUN, Ott (eds.). *Special Issue on the History of Estonia*. National Archives : Tartu–Tallinn, 2009.

Mälksoo¹¹ zabývající se státní kontinuitou Estonska či výsledek práce Mezinárodní komise pro vyšetřování zločinů proti lidskosti v Estonsku.¹²

Výše zmíněné knihy budou použity zejména při práci na kapitolách týkajících se porovnávání jednotlivých interpretací. Nejdůležitějším zdrojem pro tu část práce, kde se věnuji kolektivní paměti a vlivu chápání minulosti na současnost mi bylo tematické číslo *Special Issue of Journal of Baltic Studies* z roku 2008,¹³ které se věnuje tématu historické paměti v pobaltských zemích.

2. Stručný přehled dějin Estonska

Od 10. století se ruští vládcové snažili dosáhnout baltského pobřeží s cílem kontroly tras dálkového obchodu. V roce 1721 carské Rusko od Švédska získalo oblasti dnešního Estonska a severního Lotyšska, během dělení Polska (1772–1795) připojilo i téměř celou dnešní Litvu. Díky loajalitě k carovi si baltské provincie užívaly značných privilegií i jistého stupně autonomie. Teprve na konci 19. století byla tato oblast podrobena výraznější rusifikaci, která začala omezovat národní hnutí pobaltských národů. Po únorové revoluci v roce 1917 ruská prozatímní vláda schválila baltským provinciím teritoriální autonomii a vznik národních rad. Po německé okupaci během první světové války a bolševické revoluci v Rusku politické elity v Estonsku, Litvě a Lotyšsku využily situace a vyhlásily samostatnost.¹⁴

Podobně jako většina nově vzniklých států v meziválečném období byla i mladá estonská demokracie nestabilní. Kvůli politické nezkušenosti elit i

---

¹¹ МЯЛСОО, Лаури. *Советская аннексия и государственный континуитет : международно-правовой статус Эстонии, Латвии и Литвы в 1940–1991 гг. и после 1991 г. : Исследование конфликта между нормативностью и силой в международном праве*. Издательство Тартуского университета : Тарту, 2005.

¹² НИО, Тоомас, МАРИПУУ, Меелис, ПААВЛЕ, Индрек (eds.). *Estonia 1940–1945 : Reports of the Estonian Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity*. Estonian Foundation for the Investigation of Crimes Against Humanity : Tallinn, 2006.

¹³ Contested and Shared Places of Memory, History nad Politics in North Eastern Europe. *Special Issue of Journal of Baltic Studies*, Vol. 39, Dez. 2008, Issue 4.

¹⁴ ВАКАР, Nicholai P.: Russia and the Baltic States. *Russian Review*, Vol. 3, No. 1 (Autumn, 1943), pp. 45–47.

meziválečné ekonomické krizi byly časté změny vlády, což vedlo na začátku 30. let k touze obyvatelstva po vládě silné ruky. To nahrávalo Lize veteránů (politické straně, která vznikla ze spolků veteránů boje o estonskou nezávislost za první světové války), neboť ta kritizovala ústavu z dvacátých let. Tato ústava podle nich způsobovala vládní krize, neboť prezidentovi přiřknula nedostatek výkonné moci. Liga veteránů získala značnou popularitu na začátku 30. let, kdy prosadila změnu ústavy, kterou v roce 1933 schválilo referendum. Vítězství vapsů (jak byli členové Ligy veteránů také nazýváni) se očekávalo i v parlamentních a prezidentských volbách v březnu 1934. Tomu však zabránil úřadující ministerský předseda a politický odpůrce vapsů Konstantin Päts, když spolu se svým přítelem a kandidátem na prezidenta generálem Johanem Laidonerem, uskutečnili státní převrat, vysvětlující tuto akci obavou o demokratické směřování Estonska. Po svém puči se Päts stal prezidentem a využíval tedy podle ústavy z roku 1933 silné prezidentské pozice, kterou doufali získat vapsové.¹⁵ Osobou Pätsa získalo Estonsko nakrátko silného vůdce, jehož autoritativní a leckdy ne zcela demokratické praktiky byly přerušeny o pět let později, kdy se Estonsko ležící na hranici dvou naoko spřátelených velmocí Německa a SSSR stalo místem jejich mocenských her.

Osudným se pro Estonce stal tajný dodatek smlouvy o neútočení mezi SSSR a Německem (tzv. paktu Molotov–Ribbentrop), kterým si v srpnu 1939 nacistické Německo a Sovětský svaz tajně rozdělily sféry vlivu ve východní Evropě. Estonsko mělo podle něj spadat do sovětského okruhu. Po útoku na Polsko v září 1939 podepsalo Estonsko¹⁶ (podobně i Litva a Lotyšsko) se Sovětským svazem obchodní dohody a pakt o vzájemné pomoci. Tyto pakty měly zajistit slabým pobaltským státům bezpečnostní garance v době začínající války, byly ovšem velice výhodné pro SSSR z toho důvodu, že na jejich základě mohli Rusové používat pro ně strategicky důležité námořní i letecké základny na území svých nových partnerů. Smlouvy dále zakazovaly oběma účastníkům participaci ve vojenských spolicích namířených proti druhému ze signatářů.

---

¹⁵ MILJAN, T. *Historical Dictionary*, pp. 487, 488.

¹⁶ Vedoucí této práce, Doc. PhDr. Luboš Švec, CSc., mě opakovaně upozorňoval na eufemismus obsažený v tomto tvrzení. Jelikož ale tato kapitola má být pouze stručným shrnutím estonských událostí, považuji je za vyhovující. Okolnostem podpisu (tvrdému nátlaku ze sovětské strany) se věnuji dále v práci.

Již sama situace, kdy se v Estonsku nacházelo více sovětských vojáků než estonských, předznamenávala, že osud estonské suverenity není zcela v rukou estonské vlády. Sovětské obviňování estonské vlády z protisovětských aktivit vytvořilo vhodné prostředí pro doručení ultimáta estonským představitelům v červnu 1940, které se týkalo požadavku ustavení nové (prosovětské) vlády a přijetí dalších sovětských jednotek na území Estonska. Toto ultimátum bylo 17. června 1940 estonskou vládou přijato. Po vzniku nové, prosovětské vlády bylo rozpuštěno staré estonské národní shromáždění a v červenci následovaly volby (do nově utvořeného pouze jednokomorového parlamentu), které probíhaly podle známého sovětského scénáře (jednotná kandidátka komunistů a jejich sympatizantů, povinná účast).¹⁷ Tímto způsobem zvolený parlament odhlasoval hned na své první schůzi v červenci 1940 přejmenování Estonska na Estonskou sovětskou socialistickou republiku a padlo rozhodnutí požádat o členství v SSSR. Konstantin Päts byl odvolán z prezidentského postu. Estonská žádost o vstup do SSSR byla schválena 6. srpna 1940 Nejvyšším sovětem SSSR. Toto faktické včlenění Estonska do SSSR vedlo k rychlé sovětizaci veškerého života v Estonsku: nový parlament se rozhodl zestátnit půdu, banky i průmyslové podniky. Reorganizace Estonska byla řízena ze SSSR, sovětizace pokračovala ve všech oblastech. Parlament se prohlásil prozatímním Nejvyšším sovětem Estonska a přijal novou ústavu podle sovětského vzoru.

Po německém útoku na SSSR 22. června 1941 se postupně vlády nad Pobaltím chopila německá okupační správa. Estonský návrh ze srpna 1941 na vytvoření nezávislé estonské vlády byl Němci odmítnut, místo toho zde byl zaveden samosprávný model pod jejich taktovkou.¹⁸ Německé převzetí moci (zejména v ekonomické sféře) bylo usnadněno dřívějším sovětským zestátněním podniků.¹⁹

Na konci druhé světové války se hlavního slova v Pobaltí opět ujali Sověti. Po prolomení blokády Leningradu Rudá armáda vítězně postupovala proti prohrávajícímu Německu obnovit svou svrchovanost nad Pobaltím. I přes německé odmítání uznat Estonsku autonomii se mnoho Estonců připojilo raději na stranu Němců a podpořilo poslední německou mobilizaci na začátku roku 1944 (nemalá

¹⁷ ŠVEC, Luboš (et al.). *Dějiny pobaltských zemí*. Nakladatelství Lidové noviny : Praha, 1996, ss. 213–222 .

¹⁸ PALMER, Alan. *Northern Shores : A History of the Baltic Sea and its People*. John Murray (Publishers) : London, 2005, p. 351.

¹⁹ ŠVEC, L. *Dějiny pobaltských zemí*, s. 230.

část Estonců – převážně komunisticky orientovaných – však bojovala i na sovětské straně). Během zmatků kolem německého ústupu a sovětského postupu se Estonci pokusili vytvořit prozatímní vládu a vyhlásit obnovu nezávislosti.²⁰ Sovětský svaz ale obnovil stav, který panoval před německým útokem a považoval tedy Estonsko za svou součást.

Odpor obyvatelstva (zejména partyzánský – tzv. lesní bratři – který přetrvával až do začátku 50. let) byl utlumován represáliemi, popravami a masovými deportacemi. Estonsku se nevyhnuly čistky ve státních orgánech ani násilná kolektivizace na konci 40. let.²¹ Přestože západní státy připojení Litvy, Lotyšska a Estonska k SSSR odmítly *de iure* uznat,²² toto uspořádání se stalo faktem téměř na půlstoletí. Estonsko znovu získalo plnou nezávislost až v souvislosti s rozpadem SSSR v roce 1991.

3. Technologie začlenění Estonska do SSSR podle různých autorů (1939–1940)²³

3.1. Zahraniční orientace Estonska na konci 30. let

V roce 1939 bylo již celé Evropě jasné, že rostoucí sebevědomí nacistického Německa upevňované ohnivou rétorikou se pravděpodobně brzy přetaví v otevřenou a dobovačnou válku. Na jaře a v létě probíhaly rozhovory mezi trojicí evropských velmocí Francií, Velkou Británií a SSSR, které se pokoušely nalézt společný postup proti německé agresii. Součástí těchto jednání byly i sovětské nabídky bezpečnostní garance státům Pobaltí, které je ovšem ze strachu před sovětskou dominancí odmítly a spoléhaly se více na své dohody o neútočení s Německem z počátku 30. let. Podle J. Zubkové Tallinn návrhy sovětské vojenské přítomnosti v Pobaltí označil za

²⁰ ŠVEC, L. *Dějiny pobaltských zemí*, s. 234.

²¹ RAUN, Toivo. *Estonia and the Estonians*. Hoover Institution Press : Stanford, California, 2001, p. 177.

²² Tamtéž, s. 243.

²³ V názvu této kapitoly jsem se inspirovala Jelenou Zubkovou (kap. „Dlouhý“ rok 1940: Technologie pohlčení, ЗУБКОВА, Е. *Прибалтика*,, c. 44), na rozdíl od ní jsem ale použila neutrálnější výraz „začlenění“.

„preventivní agresi“, v tisku se mluvilo o úmyslu okupace.²⁴ Když tato jednání skončila neúspěchem, překvapil SSSR svým rozhodnutím uzavřít dohodu o neútočení s Německem, tzv. pakt Molotov–Ribbentrop. Ten se stal podle mnoha autorů rozhodujícím okamžikem v osudu východní Evropy, neboť v jeho doložce (která byla až do 90. let utajována a sovětskými představiteli účelově zamlčována) si Hitler se Stalinem rozdělili své sféry vlivu ve východní Evropě.

Přestože tedy během 30. let estonská vláda směřovala spíše ke spolupráci s Německem, na konci září 1939 došlo ke změně, když vláda podepsala pakt o vzájemné pomoci, který jí nabídl SSSR. Prakticky všichni autoři (sovětští i estonští) se shodnou na tom, že oblast Pobaltí by se mohla v nadcházející druhé světové válce díky proněmecké orientaci místních vlád stát předmostím pro útok Německa proti SSSR. Právě proto se SSSR snažil umístit své ozbrojené síly na toto teritorium. Ne všichni autoři ovšem tento fakt považují za dostatečný k ospravedlnění dalších sovětských akcí.

Dříve než budeme zkoumat zejména to, jak k podpisu paktu došlo, je třeba pokusit se představit alespoň stručně pohledy jednotlivých autorů na estonskou vládu v meziválečném období. Že se jednalo o vládu autoritativní, která se dostala k moci ne zcela ústavní cestou, nikdo ze mnou zkoumaných autorů nepopírá. Ovšem zatímco sovětští autoři V. Maamägi a G. Naan líčí nespokojenost obyvatelstva s režimem, T. Miljan tvrdí, že většina Estonců politický vývoj po Pätsově puči v roce 1934 schvalovala.²⁵ Neshodu nalézáme zejména ohledně označení této vlády za fašistickou,²⁶ které používali sovětští autoři v odkazu na Pätsovu spolupráci s Německem i jeho autoritativní styl vlády.²⁷ Proti označení estonské vlády po puči v roce 1934 za fašistickou se naopak ostře ohrazuje T. Miljan, který pod heslem fašismus ve své knize výslovně popírá spojení či sympatie režimu Konstantina Pätse s Mussolinim nebo Hitlerem. Podle něj bylo fašistické hnutí, podle sovětských autorů

²⁴ ЗУБКОВА, Е. *Прибалтика*, с. 46.

²⁵ MILJAN, T. *Historical Dictionary*, с. 197.

²⁶ Například НААН, Г. И. *История Эстонской ССР*, с. 566 a МААМЯГИ, В. *История Эстонской ССР*, с. 556.

²⁷ Označování meziválečné estonské vlády za fašistickou zcela zapadá do celého sovětského konceptu událostí let 1939–1940. Ten byl postaven na interpretaci, která změnu vlády na prosovětskou vysvětlovala „národní revolucí“ estonských dělníků, již fašistickou vládu svrhli. Tento koncept měl odvést pozornost od sovětského podílu na vytvoření nových prosovětských vlád.

zakořeněné v estonských vládních elitách, v Estonsku omezeno pouze na jednotlivce, zejména pobaltské Němce.²⁸

V sovětských knihách také můžeme získat informace, že estonská vláda se připravovala na boj proti SSSR po boku Německa a také že obyvatelstvo s touto zahraniční politikou nesouhlasilo.²⁹ Pobaltskou meziválečnou touhu po válce ale popírá M. Ilmjärv, který naopak uvádí, že „estonská vláda se snažila vyhnout vojenskému střetnutí se Sověty za každou cenu“.³⁰ Nepopírá ovšem autoritativní sklony vlády a ilustruje je na velice zajímavém příkladu: podle něj se estonská vláda snažila pomocí cenzury estonského tisku korigovat veřejné mínění tak, aby se estonská společnost – obávající se SSSR ve spojitosti s paktem Molotov–Ribbentrop a útokem na Polsko – zdržela jakýchkoli nepřátelských reakcí proti SSSR a nevyprovokovala ho k ozbrojené akci proti Estonsku.³¹ Pokud bylo tedy potřeba mírnit tisk, aby nevyprovokoval SSSR, z Ilmjärvových slov nepřímo vyplývá, že estonská společnost byla v roce 1939 naladěna protisovětsky. Zdrojem protisovětských nálad byla patrně obava ze ztráty suverenity (která se z dnešního pohledu jeví oprávněná), nikoli univerzální agresivní protisovětský postoj. Ten můžeme sledovat teprve v pozdějších dobách (například v období rozpadu SSSR), kdy estonské obyvatelstvo mělo již větší zkušenosti se sovětskou nadvládou.

3.2. Pakt o vzájemné pomoci mezi SSSR a Estonskem (28. září 1939)

Od názoru na legitimitu a povahu pobaltských vlád se odvíjí i názory na další události. Sovětští autoři psali zejména o kladné reakci estonského obyvatelstva na změnu zahraniční orientace Estonska prosovětským směrem, zdůrazňovali prosovětskou podporu pracujícího lidu a nesouhlas obyvatelstva s předchozí estonskou proněmeckou zahraniční politikou (vyjadřovaný například nesouhlasnými dopisy vládě³²). Proněmecká orientace podle nich šla k podrobení Německem, se

²⁸ MILJAN, T. *Historical Dictionary*, p. 236. Na stejném místě považuje za neúspěšnou i nacistickou propagandu během německé okupace mezi lety 1941 a 1944, čímž se snaží estonský podíl na nacismu zcela popřít.

²⁹ HААН, Г. И. *История Эстонской ССР*, с. 557.

³⁰ ILMJÄRV, M. *Silent Submission*, p. 354.

³¹ Тамtéž, с. 355.

³² HААН, Г. И. *История Эстонской ССР*, с. 557.

kterým souhlasila „fašistická“ vláda, obyvatelstvo však nikoli. Angažmá SSSR v Pobaltí prezentují jednoznačně jako mírové, s úmyslem ochránit je od agresivního Německa,³³ i když nepopírají ani zcela zřejmý důvod posílit severozápadní hranice SSSR.³⁴

Dojem „hodného souseda“ SSSR, který chce pomoci slabšímu nabídkou paktu o vzájemné pomoci ovšem narušuje fakt, že „hodného souseda“ vůbec nezajímá, co si o vzájemné spolupráci oni slabší myslí. Jak G. Naan, tak V. Maamägi ve svých knihách³⁵ uvádějí možnost estonské vlády nabízené paktů odmítnout, odmítnutí však spojují s vojenským konfliktem se SSSR, otevřeně tak přiznávají sovětské odhodlání ochránit pobaltské státy před Hitlerem i proti jejich vůli. O konfliktu se SSSR sice otevřeně v těchto knihách nemluví, nutnost estonské vlády podepsat ovšem zdůvodňují tím, že Německo Estonsku odmítlo nadále poskytovat vojenskou pomoc (pochopitelně v souvislosti s podpisem paktu Molotov–Ribbentrop), kterou žádalo proti SSSR. Variantu, že by svobodný a suverénní stát Estonsko po vlastní úvaze odmítl pakt podepsat a nemusel se obávat o svou budoucnost, ani jeden z nich neuvádí.

Nesouvětští autoři popisují stejné události odlišně. Nesoustředí se tolik na reakci pracujícího obyvatelstva na změnu zahraniční politiky, věnují se zejména průběhu jednání před samotným podpisem a ověřují je nejrůznějšími nelichotivými přívlastky: „zastrašování“³⁶, „nelítostný tlak“ na estonské představitele,³⁷ vynucení podpisu paktu hrozbou sovětských jednotek na estonské hranici.³⁸ Velice kriticky líčí například moskevská jednání před podpisem paktu. Podle J. Zubkové³⁹ přijel estonský ministr zahraničí Karl Selter do Moskvy 13. září 1939 na rozhovory o obchodní dohodě mezi SSSR a Estonskem, ke kterým Estonsko dovedl fakt, že po začátku druhé světové války v září 1939 se Pobaltí začaly dotýkat ekonomické

³³ Тамтэж, с. 582.

³⁴ МААМЯГИ, В. *История Эстонской ССР*, с. 431.

³⁵ НААН, Г. И. *История Эстонской ССР*, сс. 582, 83; МААМЯГИ, В. *История Эстонской ССР*, сс. 431, 432.

³⁶ KIRBY, D. *The Baltic World*, p. 351.

³⁷ Тамтэж, с. 351.

³⁸ КИАУРА, З. *The History of the Baltic Countries*, p. 162; ЗУБКОВА, Е. *Прибалтика и Кремль*, с. 52.

³⁹ ЗУБКОВА, Е. *Прибалтика и Кремль*, сс. 50, 51.

problémy způsobené výpadkem obchodu se západní Evropou. (Ilmjärv uvádí, že o obchodní dohodu požádalo samo Estonsko, neboť se obávalo blokad svých obchodních přístavů.⁴⁰) Ovšem vpád sovětského vojska do Polska 17. září 1939 „pomohl Molotovovi převést rozhovory z ekonomické roviny na pro SSSR důležitější politickou rovinu“.⁴¹ Vývoj rozhovorů podle J. Zubkové rozhodně nepředstavoval přátelskou rozmluvu (kterou by Estonci bývali očekávali při hovorech o obchodní dohodě), ale spíše výhrůžky, o kterých píše i další nesovětští autoři. Po sovětském požadavku přístupu SSSR k Baltskému moři (který by umožnily vzájemné dohody), kdy se K. Selter vymluvil na již dříve vyhlášenou estonskou neutralitu, Molotov například odpověděl: „[...] nenuťte nás použít proti Estonsku sílu.“⁴² Tento citát, ve spojitosti se Stalinovým výrokem po podpisu paktu „Mohlo to s vámi dopadnout jako s Polskem“,⁴³ svědčí o vyděračské povaze celého jednání.

Nezmínění výše uvedeného vydírání ze strany sovětských autorů můžeme vysvětlit z menší části nepřístupností archivů a z větší části politickou manipulací s historickými fakty typickou pro období SSSR. Následující odstavce však ukazují, že i v současné době publikují autoři, kteří popisují zmiňované události velice podobně těm sovětským.

K tématu se v postsovětské době vyjádřil například bývalý oficiální sovětský historik lotyšského původu Vilnis Sipols, který se věnuje meziválečné mezinárodní politice a Pobaltí a jeho současné názory jsou změnou politických poměrů na přelomu 80. a 90. let prakticky neovlivněné. Ve své knize z roku 1997⁴⁴ uvádí, že pakty o vzájemné pomoci byly „výsledkem vzájemného porozumění mezi smluvními stranami bez užití vynucovacích způsobů použitých“ a že „ochránily pobaltské státy před německou agresí“, což je tradiční sovětská argumentace. Podobně sporné

---

⁴⁰ ILMJÄRV, M. *Silent Submission*, p. 360.

⁴¹ ЗУБКОВА, Е. *Прибалтика и Кремль*, с. 51.

⁴² ЗУБКОВА, Е. *Прибалтика и Кремль*, с. 52.

⁴³ Tamtéž, s. 53.

⁴⁴ ILMJÄRV, M. *Silent Submission*, p. 30.

tvrzení, totiž že se jedná o „přirozený výsledek vnitřní politiky“⁴⁵ pobaltských zemí se dokonce objevil i v ruské učebnici dějepisu z roku 1998.⁴⁶

Někde na půl cesty mezi oběma tábory se nachází kniha ruského autora Michaila Kryšina⁴⁷ z roku 2004, ve které autor sice uvádí, že pobaltské vlády „byly nuceny začít rozhovory v Moskvě“, o podrobnostech „vyjednávání“ ovšem takticky mlčí. Přiznává také, že pakty byly spíše než pro ochranu Pobaltí zamýšleny hlavně pro ochranu SSSR, zdržuje se ale jakékoli výraznější kritiky SSSR.

Hlavním výsledkem uzavřených paktů bylo právo Rudé armády umístit své posádky na námořní základny na estonských ostrovech i letecké základny na estonské pevnině, příslib vyzbrojení estonské armády zbraněmi⁴⁸ a zákaz účastnit se vojenských koalic namířených proti smluvnímu partnerovi a vzájemná pomoc při válečném konfliktu. Hodnocení přínosu těchto paktů i reakcí ve společnosti se v knihách různých autorů značně liší: Podle sovětských autorů pakt „zhatil plány západních imperialistů obětovat Pobaltí hitlerovské agresi“, zajistil národní nezávislost a bezpečnost a izoloval Estonsko od sil imperialismu.⁴⁹ Tuto poslední tezi v podstatě potvrzuje i T. Miljan (ovšem na rozdíl od G. Naana ji nepovažuje za výhodu pro Estonsko), když tvrdí, že Pobaltí bylo po paktu „izolováno za Baltským mořem, které bylo ovládáno německým a sovětským námořnictvem, bez naděje na pomoc ze západu“.⁵⁰ Zde můžeme vidět jasný příklad toho, že i když dva autoři tvrdí prakticky totéž, významy jejich slov jsou naprosto protichůdné. Podobný postřeh můžeme uvést i pro informaci, že estonská vláda úmyslně zdržovala rozhovory s vládou SSSR o rozmístění sovětských vojsk a jejich právním statusu,⁵¹ neboť z pohledu Estonců se jednalo o pokus udržení zahraniční politiky země ve svých rukou, naopak sovětský autor tuto větu jistě zamýšlel jako výtku.

---

⁴⁵ Тамтэж, ss. 30–31.

⁴⁶ КИСЕЛЕВ, А. Ф. *Новейшая история отечества XX век. Учебник для визов. Москва, 1998.* Citováno podle ILMJÄRV, M. *Silent Submission*, pp. 30–31.

⁴⁷ КРЫСИН, М. Ю. *Прибалтика между Сталиным и Гитлером*, с. 52.

⁴⁸ Tuto skutečnost zdůrazňují sovětsí autoři, aby poukázali na to, jak byl pakt pro Estonce výhodný (НААН, Г. И. *История Эстонской ССР*, с. 583.), naopak estonští ji často opomíjejí.

⁴⁹ НААН, Г. И. *История Эстонской ССР*, с. 585.

⁵⁰ MILJAN, T. *Historical Dictionary of Estonia*, p. 443.

⁵¹ НААН, Г. И. *История Эстонской ССР*, с. 585.

Výrazné nesrovnalosti objevujeme při popisování reakce obyvatelstva na podpis paktů. Sovětské zdroje popisují radostné vítání přicházejících rudoarmějců, vyjadřování souhlasu s paktem a touhu v další sbližování se SSSR (kterou podle V. Maamägiho vyjadřovaly další dopisy psané občany vládě⁵²). V pracích nesovětských autorů jsem popis vřelého přijetí sovětských vojáků nenalezla. J. Zubkova uvádí, že „vynucené přijetí podmínek paktů [...] nevyvolalo nadšení u místního obyvatelstva“.⁵³ Například M. Ilmjärv ovšem potvrzuje, že prezidentovi chodily děkovné dopisy oceňující uzavření paktu,⁵⁴ nezdůrazňuje je však jako důkazy vřelého přijetí obyvatelstvem, naopak uvádí, že jejich význam byl zveličován samotnou estonskou vládou, která se snažila udržet ve skutečnosti povětšinou nespokojené obyvatelstvo v klidu zdůrazňováním toho, že pakty jsou pro Estonsko výhodné. J. Zubkova⁵⁵ uvádí, že po podpisu v Pobaltí ožily „levé síly“, ihned ale dodává, že byly málo početné a nepředstavovaly významnou sílu. Naopak tvrdí, že „oleje do ohně“ často přilévají sovětsí diplomatičtí představitelé v Litvě, Lotyšsku a Estonsku, z jejichž zpráv se leckdy skládal obraz, že tyto země nemají daleko od revoluce, nebo jsou alespoň připraveny přistoupit k SSSR“⁵⁶. J. Zubkova cituje dopisy ruských diplomatů v Pobaltí, kteří psali do Moskvy zprávy o prosovětském nadšení pobaltského obyvatelstva, a (Zubkova) tvrdí, že „reálná situace [...] byla velmi daleko od vykresleného obrazu“.⁵⁷ Odchytky od skutečnosti v dopisech vysvětluje tím, že sovětsí zástupci chtěli „předvídat plány Kremlu ohledně dalších akcí v Pobaltí“.⁵⁸ Podle J. Zubkové Stalin ovšem o rychlou změnu poměrů v Estonsku nestál,⁵⁹ nechtěl vlády pobaltských států provokovat, neboť potřeboval pozorovatele přesvědčit, že neusiluje o sovětizaci Pobaltí a že dodržuje podmínky

---

⁵² МААМЯГИ, В. *История Эстонской ССР*, с. 423.

⁵³ ЗУБКОВА, Е. *Прибалтика и Кремль*, с. 65.

⁵⁴ ИLMJÄRV, М. *Silent Submission*, p. 413.

⁵⁵ ЗУБКОВА, Е. *Прибалтика и Кремль*, сс. 60, 61.

⁵⁶ Тамtéž, с. 60.

⁵⁷ ЗУБКОВА, Е. *Прибалтика и Кремль*, с. 61.

⁵⁸ Тамtéž, с. 61.

⁵⁹ Tato situace, kdy horliví podřízení usilovali vyplnit zatím nevyplněná přání svých nadřízených, podle mne značně připomínají princip tzv. permanentní radikalizace, který je nejčastěji uplatňován v případě Holocaustu.

paktu, aby jejich dodržování mohl vyžadovat i od svých partnerů⁶⁰ (a teprve toto nedodržování ze strany Estonska využít jako záminku pro představení ultimáta, viz dále).⁶¹

Již zmíněný pokus ukolébat pobaltské vlády tím, že Stalin z počátku odmítl podporovat prosovětské snahy a tedy i pobaltské komunisty, zmiňuje i M. Krysin.⁶² Naopak G. Naan, který pochvalně popisuje aktivity dělnické třídy vedené ilegální komunistickou stranou Estonska,⁶³ se o žádném Stalinově brzdění revolučních aktivit nezmiňuje, neboť jeho cílem je přesvědčit čtenáře o síle dělnického hnutí a jeho schopnosti vyvolat národní revoluci.⁶⁴ Přestože se i podle J. Zubkové⁶⁵ SSSR prozatím skutečně snažil zdržet zásahů do estonské politiky, estonské knihy často zdůrazňují vliv SSSR v období před ultimáty větami typu: „Osud Estonské republiky byl v rukách jejího východního souseda,“⁶⁶ nebo „Sověti se svou absolutní vojenskou kontrolou [nad Estonskem] byli v pozici, kdy mohli diktovat [Estonsku] zahraniční politiku“⁶⁷.

Opět se na scénu dostává také otázka postoje autorů k samotné estonské vládě. Zde totiž můžeme sledovat, jak se Estonci pokoušejí prezentovat činnost své vlády jako pouhou snahu zachovat Estonsko co nejvíce suverénní, zatímco Sověti jasně dávají najevo svůj názor na podle nich fašistickou a obyvatelstvu nepřátelskou buržoazní vládu, které nejde o blaho suverénního národa, ale pouze o vlastní moc, a která se pokouší dostat Estonsko pod nadvládu Němců. Zatímco sovětsí autoři G. Naan a V. Mamjagi mluví o pronacistické orientaci vládnoucích kruhů

---

⁶⁰ ЗУБКОВА, Е. *Прибалтика и Кремль*, с. 61.

⁶¹ Z těchto informací můžeme odvodit pravděpodobný a mlhavý závěr, že někteří obyvatelé sblížování se SSSR vítali (těch byla pravděpodobně menšina) a jiní odmítali (zjištění přesného poměru mezi jednotlivými tábory není cílem této práce), je ale zřejmé, že polovičaté uvedení této informace (tedy např.: obyvatelstvo příchod RA vítalo) může vést po přijetí této teze čtenářem jasně k jeho preferování jedné či druhé interpretace, což vede k současným neshodám o interpretaci těchto událostí.

⁶² КРЫСИН, М. Ю. *Прибалтика между Сталиным и Гитлером.*, с. 54.

⁶³ НААН, Г. И. *История Эстонской ССР*, с. 587.

⁶⁴ O teorii národních revolucí, které byly důležitým pojmem v sovětské historiografii období roku 1940 v Pobaltí, se zmiňují dále v textu.

⁶⁵ ЗУБКОВА, Е. *Прибалтика и Кремль*, с. 61.

⁶⁶ LAUR, Mati. *History of Estonia*, p. 262.

⁶⁷ KIAUPA, Z. *The History of the Baltic Countries*, p. 166.

s despektem⁶⁸ a pohoršují se na rozhovory mezi Estonci a německým vojenským atašé o bojeschopnosti Rudé armády⁶⁹ a současný ruský autor M. Krysin uvádí opovržlivě estonské žádosti o ustavení německého protektorátu v Estonsku, Estonci prezentují spolupráci s Němci v tomto období ne jako opovržením hodnou spolupráci s nacismem, ale v souvislosti se snahou udržet si vlastní suverenitu proti SSSR.⁷⁰

Když německý zájem o spolupráci s Estonskem opadl (z toho důvodu, že Německo přenechalo Estonsko svému spojenci ze srpna 1939 – SSSR), na pomoc Německa se již Estonsko nemohlo spoléhat a pokusilo se tedy podpisem estonsko-sovětského paktu odvrátit okamžité napadení a porážku ze strany mnohem silnějšího SSSR (tak, jak se to stalo po odmítnutí nabídky podobného paktu Finsku).

Snahu o setrvání mimo vliv obou silných sousedů (po tom, co německá hrozba na čas ustala) vyjadřuje výrok T. Miljana ospravedlňující podpis paktu tím, že odpor proti silnějšímu SSSR by stejně neměl smysl (což podle mne opět evokuje myšlenku výhrůžek ze sovětské strany) a že Päts a mnoho dalších Estonců bylo přesvědčeno, že „válka mezi Německem a SSSR přijde během několika měsíců, v důsledku čehož se Estonsko opět stane nezávislým“.⁷¹ Tento a podobné výroky Sověty zatracovanou vládu značně patriotizuje, zároveň také ukazuje tradiční estonskou interpretaci, že veškeré akce estonské vlády byly řízeny touhou po zachování míru.⁷²

3.3. Ultimáta (červen 1940)

Ztráta estonské suverenity je všemi autory spojována s přistoupením Estonska do SSSR, líčení událostí od podpisu paktu o vzájemné pomoci do jmenování nových vlád se však opět značně liší. Zajímavé je už pouhé srovnání názvů kapitol týkajících se roku 1940. Zatímco u sovětských autorů můžeme v názvech sledovat ušlechtilé

⁶⁸ НААН, Г. И. *История Эстонской ССР*, с. 586.

⁶⁹ МААМЯГИ, В. *История Эстонской ССР*, с. 556.

⁷⁰ КРЫСИН, М. Ю. *Прибалтика между Сталиным и Гитлером.*, с. 63. U M. Krysina je Hjalmar Mäe líčen jako fašista a kolaborant, zatímco MILJAN, T. *Historical Dictionary of Estonia*, p. 236 zdůrazňuje, že byl Spojenci po válce rehabilitován).

⁷¹ MILJAN, T. *Historical Dictionary of Estonia*, p. 397.

⁷² Z idealismu estonských autorů tvrdících, že estonským představitelům nezbylo nic jiného než plnit sovětské požadavky, se vymyká kniha ILMJÄRV, M. *Silent Submission*.

úmysly typu „svržení fašistické diktatury“⁷³ nebo v sovětských dobách heroizující „socialistickou revoluci“⁷⁴, M. Krysin svou kapitolu pojmenoval ještě docela mírně „sovětské ultimátum“⁷⁵, zatímco J. Zubkova v nadpise používá jasně vyhraněné slovo „vpád“⁷⁶ a v názvech, nadpisech a podnadpisech estonských knih⁷⁷ se v souvislosti přistoupením Estonska do SSSR velice často objevuje slovo „okupace“.

Dobu mezi podepsáním paktů o vzájemné pomoci a sovětským ultimátem vládě Estonska sovětští autoři charakterizují jako období sociálního vření proti autoritativnímu režimu, požadavků dělnické třídy o ustavení demokratické vlády a dodržování paktu o vzájemné pomoci.⁷⁸ V takto prezentované situaci (boj autoritativní vlády proti utlačovanému národu) by se zdálo spravedlivé fandit utlačovaným dělníkům toužícím po demokratizaci režimu. V estonských knihách ovšem takovýto obrázek nenajdeme, události léta 1940 nejsou představeny jako vítězství pracujícího národa nad fašistickou buržoazií (jak je tomu u sovětských autorů), ale jako definitivní útok SSSR na suverenitu pobaltských zemí.⁷⁹

V obou pohledech sledujeme také pokusy legitimizovat svá tvrzení obviněním protivníka z nedodržování podmínek ustanovených v paktu o neútočení. V estonských pracích rezonuje obvinění, že počty sovětských základů převyšují dohodnuté limity,⁸⁰ či že vojenské základny na estonském území jsou používány ne ke společné sovětsko-estonské obraně, jak je uvedeno v paktech, ale k útoku (v Zimní válce s Finskem).⁸¹ Naopak sovětští i někteří současní ruští autoři⁸² kritizují porušování zákazu účastnit se vojenských koalic namířených proti smluvnímu partneru. Za vojenskou koalici namířenou proti SSSR sovětští autoři považovali

⁷³ МААМЯГИ, В. *История Эстонской ССР*, с. 563.

⁷⁴ НААН, Г. И. *История Эстонской ССР*, с. 589.

⁷⁵ КРЫСИН, М. Ю. *Прибалтика между Сталиным и Гитлером.*, с. 63.

⁷⁶ ЗУБКОВА, Е. *Прибалтика и Кремль*, с. 64.

⁷⁷ Například LAUR, M. *History of Estonia*, p. 263; a taky TARVEL, Enn (ed.). *Estonia's Occupations Revisited : accounts of an era*. Kistler-Ritso Estonian Foundation : Tallinn, 2005.

⁷⁸ МААМЯГИ, В. *История Эстонской ССР*, с. 561.

⁷⁹ Důkaz tomuto tvrzení dává například LAUR, M. *History of Estonia*, p. 263: „Na jaře 1940 přišel vhodný čas pro SSSR vypořádat se se suverenitou pobaltských zemí.“

⁸⁰ KIAUPA, Z. *The History of the Baltic Countries*, p. 167; LAUR, M. *History of Estonia*, p. 263.

⁸¹ ИLMJÄRV, M. *Silent Submission*, p. 430.

⁸² МААМЯГИ, В. *История Эстонской ССР*, с. 564; НААН, Г. И. *История Эстонской ССР*, с. 589; КРЫСИН, М. Ю. *Прибалтика между Сталиным и Гитлером*, с. 63.

Baltskou dohodu.⁸³ Například T. Miljan ale uvádí, že se jednalo o organizaci sdružující od roku 1934 Estonsko, Litvu a Lotyšsko, jejíž činnost před podpisem paktů obsahovala jen „o málo více než trojstranné rozhovory ministrů zahraničí“.⁸⁴ Estonci T. Miljan a M. Laur také hovoří o spolupráci Estonska s Litvou a Lotyšskem, které se dostaly podpisem paktu se SSSR do stejné situace.⁸⁵ Jakoukoli domněnku, že by se mohlo jednat o porušení podmínek paktu, ale neuvádějí. Zde můžeme opět pozorovat, jak pouhá formulace může ovlivnit význam sdělení (zde: zda se jednalo, či nejednalo o porušení podmínky paktu v bodě o zákazu koalic proti partnerovi).

Provokace, ze kterých byla estonská vláda obviňována vedle výše zmíněného porušování ujednání, vylučuje dále M. Ilmjärv. Situaci po podpisu paktu o vzájemné pomoci líčí tak, že obyvatelstvo Estonska se obávalo sovětské agrese, ale samotná estonská vláda tyto obavy úmyslně tlumila tím, že pomocí cenzury v novinách vyzdvihovala klady podepsaných paktů. Obávala se totiž, že projevy nepřátelství obyvatelstva proti sovětským vojákům by rozčílily SSSR a vedly by k sovětskému útoku na Estonsko. Jelikož se M. Ilmjärv na několika místech ve své knize zaměřuje právě na to, jak estonská vláda úmyslně (a neupřímně) vychvalovala důsledky podpisu paktů, „manipulovala veřejným míněním“,⁸⁶ z jeho tvrzení nepřímo vyplývá, že vláda musela vynaložit značné úsilí, aby se veřejné mínění ubíralo tím směrem, který vláda považovala za vhodné. Prosovětské sympatie tedy nemohly v obyvatelstvu rezonovat s takovou silou, jak to popisují sovětské a některé ruské zdroje.

Do nové fáze vstoupily vztahy pobaltských republik se SSSR po neshodách Litvy a SSSR ohledně sovětského obviňování litevské vlády z únosů⁸⁷ sovětských vojáků. Toto údajné litevské porušování paktu bylo „sovětskou stranou využito jako důvod pro revizi podmínek paktu o nenapadení“.⁸⁸ Dne 14. června 1940 Litvě a o dva dny později i Lotyšsku a Estonsku bylo od sovětské vlády doručeno ultimátum,

⁸³ МААМЯГИ, В. *История Эстонской ССР*, с. 556.

⁸⁴ MILJAN, T. *Historical Dictionary of Estonia*, p. 118.

⁸⁵ Тамtéž, s.118; LAUR, M. *History of Estonia*, p. 262.

⁸⁶ ILMJÄRV, M. *Silent Submission*, p. 363.

⁸⁷ Podle J. Zubkové se pravděpodobněji jednalo o dezerce sovětských vojáků, které ovšem nemohlo sovětské vedení přiznat a naopak je využilo ke kritice litevské vlády. ЗУБКОВА, Е. *Прибалтика и Кремль*, с. 67.

⁸⁸ ЗУБКОВА, Е. *Прибалтика и Кремль*, с. 67.

které požadovalo utvoření nových pobaltských vlád, které budou dodržovat podmínky paktu, a také povolení vstupu dalším sovětským jednotkám. Proestonské zdroje považují ultimátum za další ze série výhrůžek a další krok k likvidaci svobodného estonského státu. Estonské (i ostatní pobaltské) vedení ustoupilo sovětské přesile (zhmotněné jak v osobách rudoarmějců již umístěných v Estonsku, tak v dalších jednotkách čekajících na přesun do Estonska) a ultimátum přijalo. Za zmínku stojí výpověď již zmíněného současného ruského autora V. Sipolse, který ve své knize z roku 1997 reaguje na řadu prací kritizujících sovětské výhrůžky a demonstrace síly v době doručení ultimáta tvrzením, že další jednotky Rudé armády dorazily do Pobaltí až po přijetí ultimáta (což je v rozporu s tvrzeními, že počty povolených vojáků byly Sověty překročeny, viz výše) a že tedy „neměly nic společného s následnými volbami a inkorporací [Pobaltí do SSSR]“.⁸⁹ Toto tvrzení dokládá jeho snahu předvést SSSR v co nejlepším světle.

Do Estonska byl poslán sovětský pověřenec Andrej Ždanov, který měl dohlížet na korektní plnění podmínek paktu. Podle protisovětské interpretace bylo jeho cílem „vytvořit loajální [k SSSR] loutkové vlády“⁹⁰ a „dohlédnout na zorganizování národních ‚revolucí‘“.⁹¹

U pojmu národní revoluce je třeba se pozastavit, neboť podle J. Zubkové právě „scénář ‚národních revolucí‘“ si vybral Stalin jako vhodné vysvětlení převzetí moci v Pobaltí, neboť nechtěl opakovat „finskou variantu“, která mu vojensky i politicky uškodila.⁹² Důležitost „zinscenování ‚revolučních‘ šarád“⁹³ považuje za nutnost pro ospravedlnění vnucené nadvlády SSSR v Pobaltí i D. Kirby. A tak zatímco v učebnici (jejímiž autory jsou pobaltští profesori historie) z roku 1999 můžeme číst, že „baltské národy hluboce odmítaly sovětskou okupaci“,⁹⁴ v sovětských publikacích⁹⁵ je líčeno nadšení z angažmá SSSR v Pobaltí a události léta 1940 jsou podávány jako vítězství pobaltských národů, které se vzepjaly proti

⁸⁹ ILMJÄRV, M. *Silent Submission*, p. 30.

⁹⁰ KIAUPA, Z. *The History of the Baltic Countries*, p. 165.

⁹¹ KIRBY, D. *The Baltic World*, p. 356.

⁹² ЗУБКОВА, Е. *Прибалтика и Кремль*, сс. 77, 78.

⁹³ KIRBY, D. *The Baltic World*, p. 357.

⁹⁴ KIAUPA, Z. *The History of the Baltic Countries*, p. 181.

⁹⁵ МААМЯГИ, В. *История Эстонской ССР*, с. 565–571; НААН, Г. И. *История Эстонской ССР*, с. 590.

svým diktátorským utlačovatelům, jež svrhly, a zvolily si nové zastupitelské orgány, které je slavně uvedly do rodiny sovětských republik. Zásluha na pádu režimů je připisována (zcela podle logiky komunistických myslitelů) dělnické třídě, v sovětských knihách jsou popisovány protivládní demonstrace v době podpisu sovětských ultimát. „Nóty sovětské vlády pomohly pobaltským národům doopravdy uvědomit si a pochopit, jak nebezpečná byla politika fašistických vládců, kteří se snažili vtáhnout Estonsko, Lotyšsko a Litvu do války proti SSSR. Pochopení [...] vedlo k otevřeným vystoupením pracujících v celém Pobaltí.“⁹⁶ Informace o nadšení Estonců ze změny politických poměrů a jejich aktivní účasti na demonstracích se objevily podle J. Zubkové i v sovětském tisku, podle ní byly ale skutečné reakce obyvatelstva na prosovětskou obměnu vlády spíše „zdrženlivě-vyčkávající a celkem ne nadšené“, „urážlivé“ podmínky ultimáta podle ní vyvolaly „spravedlivé pobouření“.⁹⁷ Zdokumentované demonstrace na podporu SSSR podle ní začaly až o několik dní po vyplnění ultimáta, kdy byla situace již pod kontrolou Rudé armády. Prosovětské nadšení obyvatelstva nepozoroval ani britský vyslanec v Moskvě, který navštívil Tallinn v září 1940 a kterého cituje D. Kirby. Pocity Estonců popsal jako „směs apatické rezignace svému osudu, ztracené naděje [...], opovržení nad svými přemožiteli a lítosti nad tím, že nebojovali, tak jako Finové, za svou svobodu“.⁹⁸

3.4. Volby a začlenění Estonska do SSSR (červenec a srpen 1940)

„Nové demokratické vlády“ byly vytvořeny 21. června 1940, ve stejný den, kdy byla „dokončena vojenská okupace“ Pobaltí.⁹⁹ V červenci se konaly volby do estonského parlamentu. Tyto volby, ve kterých se volila jednotná kandidátka (což sověští autoři ani nepopírají, neboť se podle nich nejednalo o nic špatného), podle sovětských údajů měly 84% účast a 92,8 % lidí hlasovalo pro jednotnou kandidátku

⁹⁶ Tamtéž, s. 589.

⁹⁷ ЗУБКОВА, Е. *Прибалтика и Кремль*, с. 79.

⁹⁸ KIRBY, D. *The Baltic World*, p. 358.

⁹⁹ V této větě úmyslně a absurdně kombinuji sovětskou (НААН, Г. И. *История Эстонской ССР*, с. 591.) a nesovětskou (SMITH, David, J. (et al.). *The Baltic states : Estonia, Latvia and Lithuania*, Routledge : London, 2002, p. 27.) interpretaci, abych zdůraznila jejich rozdílnost. O nedemokratičnosti těchto vlád svědčí to, že jejich složení podléhalo schvalování sovětských představitelů (ЗУБКОВА, Е. *Прибалтика и Кремль*, с. 81.).

Svazu estonských pracujících.¹⁰⁰ M. Krysin uvádí, že se hlasovalo podle „principu tajného hlasování“ (a pouze zmiňuje, že výsledky voleb přivádí na mysl falzifikaci, nikterak tuto myšlenku ovšem nerozvádí, nepotvrzuje ani nevyvrací) a legitimitu voleb nepopírá.¹⁰¹ Většina nesovětských autorů ovšem sdílí přesvědčení, že volby byly zmanipulované (a tedy neplatné, existence z nich vzešlého parlamentu byla nelegitimní, stejně jako všechna jeho rozhodnutí. Například tedy odhlasování vstupu do SSSR). Uvedme alespoň některé jejich výtky: Volby ignorovaly ústavu, pouze vládou schválení kandidáti měli povolenou účast na kandidátce, docházelo k zastrašování, sovětské propagandě i falšování výsledků;¹⁰² šikana opozice, zatýkání, deportace nepohodlných osob;¹⁰³ zákaz volebních programů kandidátů z nacionalistických kruhů;¹⁰⁴ zastrašování a čistky před jejich uskutečněním.¹⁰⁵

Po těchto volbách následovalo začlenění Estonska do SSSR. Různé interpretace samotného začlenění je netřeba uvádět, neboť se pouze odvíjejí od interpretací předchozích událostí (legitimní volby – dobrovolný vstup, nelegitimní volby – nedobrovolná anexe).

Jak jsme mohli sledovat v průběhu této kapitoly, popis i hodnocení událostí let 1939–1940 různými autory se značně liší, což platí pochopitelně i pro následující období až do rozpadu SSSR.¹⁰⁶ Z důvodu omezené kapacity této práce není však možné podobně pokračovat, nicméně pro ilustraci je tato část pro pochopení, jak moc se jednotlivé popisy a interpretace liší, dostačující.

3.5. Právnícká argumentace

Jakýmsi návodem pro historiky, jak s danou látkou co nejobektivněji nakládat, by mohly být analýzy rozebírající danou problematiku z právníckého hlediska. V následující podkapitole si však ukážeme, že ani právníci či historikové

¹⁰⁰ НААН, Г. И. *История Эстонской ССР*, с. 595.

¹⁰¹ КРЫСИН, М. Ю. *Прибалтика между Сталиным и Гитлером*, с. 65.

¹⁰² KIAUPA, Z. *The History of the Baltic Countries*, p. 168.

¹⁰³ KIRBY, D. *The Baltic World*, p. 356.

¹⁰⁴ LAUR, M. *History of Estonia*, p. 265.

¹⁰⁵ ŠVEC, L. *Dějiny pobaltských zemí*, ss. 213–222

¹⁰⁶ Například: Po převzetí moci následovaly politické procesy i deportace odpůrců, které jsou estonskou stranou považovány za zločiny proti lidskosti (ИИО, Т. *Estonia 1940–1945*, pp. IX–XI.), zmínky o nich však v sovětských knihách pochopitelně chybí.

odvolávající se na právní normy se na tom, zda se v případě pobaltských republik jednalo o násilnou anexi a následnou okupaci¹⁰⁷ ze strany SSSR či nikoli, neshodnou.

Estonský docent mezinárodního práva Lauri Mälksoo se ve své knize¹⁰⁸ věnuje problému kontinuity estonské státnosti. Dochází zde k závěru, že období od připojení Estonska k SSSR v roce 1940 do roku 1991, kdy znovu získalo nezávislost, bylo nezákonnou okupací. Západní země tuto anexi *de iure* neuznaly, obyvatelstvo sovětskému režimu aktivně vzdorovalo, po vytlačení německých okupantů se objevil pokus vytvořit estonskou vládu. Kontinuita estonského státu tedy nemohla být promlčena, neboť promlčení se nevztahuje na území, která byla okupována. Jelikož přímo za absurdní považuje, že by pobaltské země mohly být označovány za *terrae nullis* (území, které nikdy nebylo pod ničí suverenitou), nad kterými podle mezinárodního práva může získat suverenitu její okupant, nebyla držba Estonska Sovětským svazem v souladu s mezinárodním právem.¹⁰⁹

Na druhé straně zástupce ruské diplomacie v roce 1992 argumentoval, že násilné připojení těchto států k SSSR (které nepopírá) ještě neznamená, že následující stav by se měl nazývat v právním smyslu okupací. V této souvislosti zmiňuje Texas a Nové Mexiko, které podle něj byly také původně „okupovány“ Spojenými státy.¹¹⁰ Z jeho slov vyplývá odůvodnění na základě promlčení.

Velice zajímavý pohled na tuto problematiku nabízí i text Nicholaie P. Vakara, profesora wisconsinské univerzity, který se ve své práci¹¹¹ z roku 1943 (kdy bylo Estonsko pod německou okupací) zamýšlí nad tím, zda Estonsko, Litva a Lotyšsko získají po vítězství Spojenců ve válce samostatnost. Zmínil zde mimo jiné fakt, že pro Rusy je oblast Pobaltí stejně důležitá, jako pro Američany Mexický záliv, a že stejně tak, jak by Američané nemohli tolerovat jakýkoli cizí vliv v Luisianě, Texasu či na Floridě, tak ani Rusové se pravděpodobně nevzdají Baltského moře. N. P. Vakar zde zdůrazňuje, že po válce žádná jiná velmoc nebude mít zájem skutečně se zde angažovat. Rusko chce totiž těžit z výhod pobaltských

¹⁰⁷ Samotné slovo okupace je problematické. V češtině je totiž vnímáno jako značně negativní, zatímco anglické *occupation* může být použito i neutrálně. Z toho důvodu v následujících odstavcích používám přívlastky jako nelegální a nelegitimní.

¹⁰⁸ МЯЛСЦОО, Л. *Советская аннексия*, с. 225.

¹⁰⁹ Тамтэж, с. 194, 232.

¹¹⁰ МЯЛСЦОО, Л. *Советская аннексия*, с. 225.

¹¹¹ VAKAR, N. P. *Russia and the Baltic States*, pp. 51–53.

přístavů a možnosti jejich používání pod mezinárodní patronací brání ruská nedůvěra k západním mocnostem. Podle N. P. Vakara je tedy (vzhledem k datu vzniku jeho práce budoucí) připojení Pobaltí k SSSR legální, neboť Atlantická charta z roku 1941 (která připouští územní změny pouze se souhlasem místního obyvatelstva) nemůže být uplatněna retroaktivně, neboť pobaltské státy byly k SSSR připojeny již v létě 1940, což bylo dokonce schváleno jejich parlamenty. Svobodná volba v tomto případě je ale zpochybňována (viz předchozí kapitolu).

Podobnou argumentaci jako N. P. Vakar uvádí i Estonec M. Ilmjärv (nejprve jako své shrnutí ruské argumentace). Z právního hlediska se ze strany SSSR nejednalo o ilegální jednání, protože pobaltské vlády skutečně podepsaly pakty o vzájemné pomoci a akceptovaly ultimátum roku 1940. Nejednalo se také o násilnou inkorporaci, neboť vstup do SSSR následoval po odhlasování v parlamentech a nedoprovázelo ho žádné brutální vojenské obsazení, neboť sovětsí vojáci (podle dohod legálně) v Estonsku již byli.

M. Ilmjärv však ruskou argumentaci nastíněnou v úvodu své knihy sám dále rozvádí. Staví ji na tvrzení, že ani po připuštění (archivními dokumenty doloženého) vydírání a vojenské hrozbě ze sovětské strany, se nejedná o porušení mezinárodního práva, neboť meziválečné mezinárodní právo „pouze zakazovalo ‚válku‘, zatímco princip, který zakazuje vojenské vyhrožování [...], se nestal zákonem do konce druhé světové války“.¹¹² Dále se M. Ilmjärv opírá o tvrzení, že podle Haagské konvence z roku 1907 bylo slovo okupace definováno pouze jako zábor vojenskou akcí. Podle M. Ilmjärva se v případě Estonska v roce 1940 o vojenskou akci nejedná, neboť sovětsí vojáci byli na území Estonska rozmístěni již na základě předchozích dohod z roku 1939. Okupaci provedenou bez vojenské akce definuje až Ženevská konvence z roku 1949, která nemůže být aplikována retroaktivně.¹¹³ Podle těchto argumentů je začlenění Estonska do SSSR právně nenapadnutelné, protože na případ estonské okupace (a její prohlášení za nezákonnou) „žádná opatření mezinárodního práva nemohou být aplikována“, neboť „k okupaci baltských států došlo bilaterálními dohodami“ (legimititu sovětského postupu tedy obhajuje tím, že Estonci si svůj ortel

¹¹² ILMJÄRV, M. *Silent Submission*, p. 31–32.

¹¹³ ILMJÄRV, M. *Silent Submission*, p. 498.

sami podepsali). Situaci považuje za „bezpříkladný precedent, kdy oběť agrese soustavně ospravedlňovala akce agresora“.¹¹⁴

Z pohledu středoevropského kontextu můžeme jeho tvrzení napadnout ohrazením se proti „bezpříkladnému precedentu“, neboť podobné prvky můžeme sledovat i u Emila Háchy. Tato lehká kritika jeho úvah ovšem jeho argumentaci nijak nepodkopává, závažnější látkou k diskusi může být jeho výše uvedený předpoklad, že se jednalo o „okupaci provedenou bez vojenské akce“. Je sice pravda, že nedošlo k bojům, v mnoha zdrojích ovšem nacházíme informace, že již před samotnou anexí v roce 1940 Rusové do Pobaltí umístili své vojenské jednotky nad limity povolené ve vzájemných smlouvách, což by se za „vojenskou akci“ na území cizího státu považovat dalo.

Na postoji M. Ilmjärva tedy vidíme, že ani Estonci se na nelegitimitě sovětské anexe zcela neshodnou. Z estonských právníků, kteří se hlouběji zabývali legalitou či legitimitou sovětské vlády v Estonsku a došli k opačnému názoru než M. Ilmjärv, bych ráda zmínila Enna Sarva. Ten se ve svých pracích zabývá legitimitou a legalitou období, které následovalo po vstupu Estonska do SSSR. Staví svou argumentaci na tvrzení, že sovětskou migrační politiku během let 1950–1980, která vedla k masivní změně etnického složení pobaltských zemí, a také nábor lidí z těchto zemí do sovětské armády během 80. let 20. století lze označit za vojenské zločiny.¹¹⁵ Podle jeho názoru klasifikace těchto akcí za vojenské zločiny postačuje k označení sovětského panství v Estonsku za nelegální.

Ač bez opírání se o paragrafy mezinárodního práva a vyjádření jednoznačného soudu o legitimitě okupace/neokupace, podobnou logiku argumentace (týkající se tvrdosti sovětského režimu v Pobaltí) nacházíme i u J. Zubkové: podle ní nelze srovnávat autoritativní režimy pobaltských zemí (které bez okolků označuje za prezidentské diktatury, což samo o sobě vypovídá o jejím názoru

---

¹¹⁴ Tímto ospravedlňováním má na mysli svá tvrzení, že po přijetí paktů o vzájemné pomoci v roce 1939 se estonská vláda ve svých oficiálních vyjádřeních zaměřovala na zdůrazňování toho, že pakty byly dobrovolně přijaty rovnými partnery a v roce 1940 po přijetí ultimáta na změnu vlády tvrdila estonskému obyvatelstvu, že ultimáta ani sovětská invaze neznamená zánik estonského státu. ILMJÄRV, Magnus. *Silent Submission*, p. 551.

¹¹⁵ МЯЛІЦЦОО, Л. *Советская аннексия*, с. 225.

na jejich nelegitimitu) se stalinskými praktikami, neboť ač potlačovaly opozici, nedošlo při nich k masovému teroru a nezanechaly za sebou tolik obětí.¹¹⁶

K jednoznačnému závěru, že i přes schválení vstupu Estonska do SSSR estonským parlamentem se jedná o nezákonnou okupaci, došla estonská Mezinárodní komise pro vyšetřování zločinů proti lidskosti. Svě tvrzení podpírá argumentem, že „dobrovolné připojení“ bylo vynuceno pod vojenskou hrozbou. Komise také uvádí, že sovětský argument hájení hranic (kterým je odůvodňována potřeba rozmístění sovětských vojenských jednotek v Estonsku) nemůže ospravedlňovat sovětské akce. Odpovědnost za sovětskou anexi Komise přikládá ale i některým Estoncům, kteří se na převzetí moci podíleli (například členům prosovětského vládního kabinetu).¹¹⁷

Tuto odpovědnost estonských elit za připojení Estonska k SSSR ze mně dostupné literatury nejvíce rozvíjí již zmíněný Magnus Ilmjärv. Nejen název jeho knihy – *Silent Submission* – vypovídá o tom, že o meziválečných elitách své země uvažuje jako o zbabělcích. Ač připouští jasnou vojenskou převahu SSSR, a z jeho tvrzení můžeme tedy vyčíst, že si je vědom toho, že odpor by vedl pouze k zachování cti, nikoli však k zachování nezávislosti, vyčítá jim, že bez boje nechali vládu nad Estonskem přenést z Tallinnu do Moskvy. Ve své práci také obviňuje estonské politické elity z kolaborace se sovětskými okupanty. Argumenty svých kolegů, kteří tvrdí, že Estoncům nezbyla jiná možnost, než se silnějším sousedovi podvolit, přijímá jen velmi vlažně. Domnívá se, že ač průběh vyjednávání ohledně paktů i ultimáta z roku 1940 neprobíhal ze sovětské strany korektně, z právního hlediska nemůžeme ústní hrozby považovat za právní akt. Navíc žádné výhrůžky podle něj nezbavují signatáře zodpovědnosti za své rozhodnutí pakty podepsat a ultimáta přijmout.

Další pojem, se kterým můžeme v souvislosti s podstatou sovětské nadvlády v Estonsku ještě operovat, je mezinárodní uznání. Mezi státy, které po celou dobu členství tří pobaltských zemí v SSSR tento stav neuznávaly (podobně jako nebyly uznány německé, italské a japonské okupační zábory během 30. let), patří i USA, které tento svůj postoj několikrát manifestovaly (například i po podpisu Závěrečného aktu konference v Helsinkách v roce 1975, která bývá považovaná za *de facto* uznání

¹¹⁶ ЗУБКОВА, Е. *Прибалтика и Кремль*, с. 30.

¹¹⁷ ННЮ, Т. *Estonia 1940–1945*, p. X.

sovětské nadvlády nad východní Evropou).¹¹⁸ Spojené státy na problém Pobaltí aplikovaly tzv. Stimsonovu doktrínu, která zpochybňovala zábory území, kterých bylo dosaženo násilím nebo za pomoci výhrůžek.¹¹⁹ Na uznání či neuznání ze strany jiných států ale faktická situace záleží jen málo, jak se můžeme přesvědčit i v současné době například na případě Kosova.

4. Kultura a politika vzpomínání

4.1. Proměnlivá historiografie

V této kapitole se budu věnovat nejprve autorům sovětským, tedy autorům, kteří publikovali v Estonsku (případně jinde na území SSSR) od poválečného období do konce 80. let 20. století. Právě tito autoři mají na události let 1939–1940 a také na celý zbytek 20. století nejjednoznačnější pohled – v jejich pracích chybí jakýkoli náznak, že by dané události mohly být interpretovány jinak, než je interpretují oni. Úkolem této práce není hodnotit jednotlivé interpretace z hlediska historické správnosti. Přesto je nezbytné uvést, že sovětské práce jsou na základě sovětských dokumentů zpřístupněných po pádu SSSR většinou (zejména západních) historiků považovány za součást komunistické propagandy, neboť údaje v nich uvedené bývají neúplné či účelově pozměněné.

Sovětské práce dnes nejsou ničím, k čemu by se upínala čtenářská pozornost. Jelikož se ale jejich obsahu v rámci školní výuky nemohl vyhnout žádný obyvatel Estonské sovětské socialistické republiky, hrály významnou roli v utváření společenského historického povědomí. A to například i tím, že „falšování dějin“ v hodinách dějepisu během sovětských dob utvrzuje současné radikálněji smýšlející Estonce v jejich odporu ke všemu sovětskému, potažmo ruskému. M. Ilmjärvi se domnívá, že tyto texty měly už v době svého vzniku dokonce opačný účinek, než bylo zamýšleno: místo propagace komunistické ideologie „posílily negativní postoje čtenářů k sovětskému zřízení“ a jejich „nezávislé myšlení a udržovaly jejich zájem o

¹¹⁸ MILJAN, T. *Historical dictionary*, p. 346.

¹¹⁹ Tato doktrína původně reagovala na japonsko-čínský konflikt z počátku 30. let 20. století, později byla aplikována na další území. HIDDEN, John, MADE, Vahur, SMITH, David J. *The Baltic question during the Cold War*. Routledge : New York, 2008.

ztracenou nezávislost“.¹²⁰ Tyto knihy se tedy také stávají výrazným prvkem formování estonské národní identity a je třeba se jim v této práci věnovat.

Sovětským autorům nebyla ponechána žádná volnost, možnost kritického uvažování ani objektivního popisu událostí. Jejich činnost byla „podřízena politickým cílům“ vytyčeným v Moskvě, sovětští historici byli nuceni „poslouchat centralizovanou politickou moc místo intelektuální teorie“.¹²¹ Kromě konceptu národních revolucí v Pobaltí, který jsem blíže popsala již v předchozí kapitole, byly tyto práce typické tím, že dějiny Estonců byly prezentovány jako součást dějin „sovětského národa“, národní identita byla kombinována s identitou třídní. Některé události byly upozaděny na úkor jiných. Například léta 1918–1940 nebyla považována za období nezávislosti, jak je tomu v estonských učebnicích dějepisu dnes, ale za období buržoazní diktatury, které bylo svrženo již zmíněnými národními revolucemi. Právě revoluce jsou totiž podle známé Marxovy teorie hnacím motorem historie. Podle Sirkky Ahonenové, finské profesorky a autorky článku o výuce dějepisu v Estonsku, bylo cílem sovětských historiků „vytvořit kolektivní historické vědomí pro vytvoření socialistické společnosti a její obranu před nepřáteli“.¹²² Tento nástroj pro výchovu věrných občanů SSSR, pečlivě vypracovaný komunistickou vládou, byl používán po celou dobu trvání SSSR a zhroutil se až na konci 80. let.

Uvolnění cenzury během *perestrojky* vedlo ke zpochybnění tohoto sovětského pojetí minulosti samotnými sovětskými historiky, kteří odmítli svou práci dále podřizovat diktátu Kremlu.¹²³ Zpřístupnění archivů vedlo ke konfrontaci oficiální verze dějin s historickými materiály a k živým společenským i odborným diskusím o paktu Molotov–Ribbentrop a nakonec i k jeho odsouzení ze strany sovětského vedení (více se mu věnuji dále v této kapitole). Během 90. let se ruská historiografie týkající se období druhé světové války a následujících desetiletí

---

¹²⁰ ILMJÄRV, M. *Silent Submission*, p. 19.

¹²¹ Obě citace AHONEN, Sirkka. Getting Rid of the Strait-Jacket: History Education in Estonia After the Singing Revolution. *Scandinavian Journal of History* 17/2, 1992, p. 106.

¹²² AHONEN, S. Getting Rid, p. 107.

¹²³ LANGENOHL, Andreas. Válka a dějiny v Rusku v období transformace: neoinstitucionalizace a veřejná reformulace. In: Corneließen, Holec Roman, Pešek Jiří (eds.), *Diktatura – válka – vyhnání : Kultury vzpomínání v českém, slovenském a německém prostředí od roku 1945*. Albis international : Ústí nad Labem 2007, s. 380.

výrazně přiblížila historiografii západní,¹²⁴ a politické vedení po pádu komunismu (Jelcinova vláda) se výkladu sovětské historie zcela zdržela. Společnost totiž byla ovlivněna antikomunistickým pohledem, který zasáhl ve velké vlně i dějepisectví, a Jelcinova vláda požadavkům na zrušení státního monopolu na výklad historie přistoupila. Oficiální oslavy konce války, které v SSSR vždy bývaly spojovány s vyzdvihováním úspěchů komunismu a propagací režimu, byly tedy oproštěny od politických interpretací a kladly důraz na obecné uctění obětí. Uvolněná atmosféra dokonce umožnila v roce 1995 při 50. výročí konce války v Moskvě vystavit archivní dokumenty signované Německem a SSSR v letech 1939–1941, aniž by se Stalinovo a Hitlerovo spojenectví ospravedlňovalo. Stejně tak učebnice dějepisu vydávané v 90. letech nepovažovaly sovětský podpis paktu o neútočení za nezbytnost.¹²⁵ K dřívějšímu pohledu se však stále vracela komunistická a nacionalistická opozice.¹²⁶

Během 90. let tedy v Rusku nedominovala žádná ideologie, neboť stát byl zaměstnán přizpůsobením se novým podmínkám, historikové se těšili příhodným podmínkám pro své bádání v sovětských archivech. Tyto příznivé tendence ovšem ustaly s nástupem Vladimira Putina do prezidentského křesla. Putin se totiž rozhodnul Rusku opět nabídnout národní ideu založenou na významných historických událostech. Stejně jako jeho sovětsští předchůdci využíval Den vítězství k posílení státu¹²⁷ – výročí vítězství v druhé světové válce již opět nebylo jen dnem uctění obětí, jednalo se opět o oslavu někdejší sovětské síly, kterou by se chtělo opět chlubit i dnešní Rusko. To Putinovi pomáhá kolektivní ruskou paměť na válku opět sjednotit, neboť obraz silného státu, vítěze v druhé světové válce je pro národ přijatelnou kulisou, která může potěmkinovsky zastínit současné problémy státu.

---

¹²⁴ LINDPERE, Heiki. *Molotov–Ribbentrop Pact: Challenging Soviet History*. Estonian Foreign Policy Institute : Tallinn, 2009. Dostupné na < www.evi.ee/lib/MRP_ENG.pdf >, ověřeno 5. 4. 2011, s. 12.

¹²⁵ LINDPERE, H. *Molotov–Ribbentrop Pact*, p. 12.

¹²⁶ LANGENOHL, A. *Válka a dějiny*, ss. 385–386, 394.

¹²⁷ LEHTI, Marko, JUTILA, Matti, JOKISPILÄ, Markku. Never-ending Second World War : Public Performances of National Dignity and the Drama of the Bronze Soldier. *Special Issue of Journal of Baltic Studies*, Vol. 39, Dez. 2008, Issue 4, p 409.

Putinovým nejvýraznějším počinem v tomto směru byla podpora vzniku metodiky pro učitele nejnovějších dějin Ruska,¹²⁸ která vyšla v roce 2007 a která je ve světových médiích líčena jako ospravedlňování Stalinovy diktatury.¹²⁹ Účelem publikace je podle Daniely Kolenovské, autorky studie o vyučování sovětské minulosti, „vyvolat pocit hrdosti na vlast“.¹³⁰

Jedním z hlavních legitimizačních prvků pro sovětskou nadvládu ve východní Evropě se stal boj proti nacistům.¹³¹ Byl dokonce vysloven názor, že „Velká vlastenecká válka je jediným obdobím sovětské historie, kde můžeme najít hrdiny, aniž bychom pochybovali o jejich hrdinství“.¹³² V očích mnoha lidí je ale i Velká vlastenecká válka degradována tím, že se odehrála během Stalinovy hrůzovlády, a tudíž také nemůže být hodnocena jednoznačně pozitivně.¹³³ Přestože i Velká vlastenecká válka může být vykládána z mnoha různých pohledů, v současném Rusku převládá tzv. putinovský, který ji hodnotí kladně. Dokladem tohoto tvrzení může být úvod k již zmíněné ruské příručce pro učitele dějepisu, která Velkou vlasteneckou válku označuje za největší historický triumf SSSR a naopak rozpad Svazu považuje za tragický.¹³⁴ Velká vlastenecká válka bezpochyby byla historickým triumfem: po ní se SSSR stal velmocí a ovládl ohromné území. Vezmeme-li však v úvahu, že pro Estonce Velká vlastenecká válka ve svém důsledku přinesla dočasný zánik jejich státu a naopak obnovení estonské nezávislosti

¹²⁸ ФИЛИППОВ, А. В. *Новейшая история России*.

¹²⁹ OSTROVSKI, Arkadij. Flirtování se Stalinem. *Prospect*. Sept. 2008, pp. 30–33. Český překlad dostupný na <<http://www.obcinst.cz/cs/Flirtovani-se-Stalinem-c1498>>. Ověřeno k 18. 10. 2009. Dále The rewriting of history : The Kremlin uses its version of the past to forge a new ideology for the present. *The Economist*. Nov 8th 2007 Dostupné na <http://www.economist.com/world/europe/displaystory.cfm?story_id=E1_TDTDJNT>, ověřeno ke 12. 12. 2009.

¹³⁰ KOLENOVSKÁ, Daniela. *Jakovlev versus Filipov aneb jak učit o sovětské minulosti současného Ruska?* Za poskytnutí dosud nepublikovaného rukopisu děkuji autorce.

¹³¹ VESELÝ, Luboš. Válka o válku : Interpretace válečných dějin jako politická zbraň. *Dějiny a současnost*. 11, 2009, s. 14.

¹³² O. Berednikova, 2007. Citováno podle SMITH, David, J. „Woe from Stones“ : Commemoration, Identity and Estonia’s „War of Monuments“. *Special Issue of Journal of Baltic Studies*, Vol. 39, Dez. 2008, Issue 4, p. 425.

¹³³ LANGENOHL, A. Válka a dějiny v Rusku v období transformace, s. 392.

¹³⁴ ФИЛИППОВ, А. В.. *Новейшая история России*, с. 3.

podpořilo proces rozpadu SSSR, je zjevné, že estonská a tato ruská interpretace musejí být protikladné. Přestože úspěch SSSR v boji s nacismem je nepopiratelný, studenti a další čtenáři by měli být také upozorněni na méně slavné události týkající se tohoto historického období.

Velké vlastenecké válce předcházel podpis paktu o neútočení mezi SSSR a Německem, který obsahoval tajný dodatek o rozdělení sfér vlivu ve východní Evropě mezi jeho signatáře. Podle něho Estonsko mělo spadat do sovětské sféry vlivu. Případ tajného dodatku paktu Molotov–Ribbentrop snad ani nemůžeme považovat za střet interpretací, neboť v podstatě neexistuje žádná (tedy ani sovětská) interpretace, která by ho stavěla do jednoznačně kladného světla. Až do konce 80. let Sověti totiž absolutně odmítali přiznat jeho existenci. Přestože byla všeobecně předpokládána jeho existence (i díky různým uniknuvším informacím), veřejnosti byl tajný dodatek poprvé představen až v polském tisku v roce 1987,¹³⁵ kdy se v uvolňujících se politických podmínkách stále více lidí přestávalo obávat zveřejňovat fakta, která byla v rozporu s komunistickou propagandou. V této souvislosti učinil zásadní ideologický obrat i významný historik Heino Arumäe – Estonec, který téměř celý svůj profesní život podřídil moskevskému diktátu¹³⁶ – když v srpnu 1988 publikoval článek o obsahu tajných protokolů. Následovalo uveřejnění plného textu paktu (tedy včetně tajných dodatků), což vedlo k bouřlivé celospolečenské diskusi, nejen v Pobaltí. Právě zde byla ale založena aktivní skupina¹³⁷, jejímž cílem bylo zvýšit veřejné povědomí o paktu a jeho tajném dodatku, která pořádala veřejná setkání a diskuse. Na jednom ze setkání protestující podpořil i moskevský profesor historie Juri Afanasjev, který se podobně jako H. Arumäe postavil ke své profesní minulosti zády, když prohlásil, že události v Pobaltí z let 1939–1940 byly následkem

¹³⁵ ГРАФ, Мати. *Естония и Россия 1917–1991 : Анатомия расставания*. Таллинн: Агро, 2007, с. 368.

¹³⁶ Jeho absolutní promoskevskou loajalitu můžeme sledovat například ještě v jeho knize ARUMÄE, Heino. *At the Crossroads : The Foreign Policy of the Republic of Estonia in 1933–1939*. Periodika : Tallinn, 1983, která vyšla v estonském originále v roce 1979, kde se jeho interpretační vzorce drží sovětské linie (lidové revoluce v Pobaltí atd.) a o tajném dodatku či alespoň jakékoli kritice paktu Molotov–Ribbentrop není ani zmínka.

¹³⁷ Molotov–Ribbentropi Pakti Avalikustamise Eesti Grupp (MRP-AEG) –Estonská skupina pro zveřejnění paktu Molotov–Ribbentrop.

Stalinových rozhodnutí a popřel tak dřívější sovětské interpretace lidových revolucí.¹³⁸

Téma rezonovalo v pobaltské společnosti tak silně, že bylo potřeba na něj z pozice vedení SSSR reagovat. Proto Gorbačov ustavil speciální Komisi pro politické a právní posouzení sovětsko-německé dohody o nenapadení z 23. srpna 1939, která měla objektivně zhodnotit události let 1939–1941 a prověřit existenci tajných dodatků. Jejími členy se stali sovětsští historikové a právníci, mezi nimiž byli výrazně zastoupeni i delegáti z pobaltských republik.¹³⁹ Do čela komise byl jmenován historik a politik, Gorbačovův spolupracovník a liberálně smýšlející člen Politbyra Alexandr Jakovlev.¹⁴⁰ Průběh jednání komise zachytil ve své práci například jeden z jejích členů, estonský právník Heiki Lindpere: Podle jeho líčení práci komise provázely spory mezi skupinou konzervativních sovětských historiků kolem Valentina Falina a skupinou historiků a právníků¹⁴¹ většinou z pobaltských zemí, jejichž stanovisko nakonec ve výsledcích komise převládlo. Jak již bylo řečeno, ani falinisté (jak je v textu sám Lindpere nazývá) v konfrontaci s archivními dokumenty nepopírali existenci tajných doložek, nadále však ospravedlňovali pakt Molotov–Ribbentrop jako jediné možné východisko v dané chvíli a jako obranný manévr (popírají tedy další Stalinovy úmysly, které jejich oponenti vyvozují právě z obsahu tajných dodatků). Zároveň ospravedlňují sovětské akce tvrzením, že rozdělení sfér vlivu ani invaze do malých států v dané mezinárodní situaci nebylo zavrženíhodnou akcí.¹⁴²

¹³⁸ LINDPERE, H. *Molotov–Ribbentrop Pact*, p. 17.

¹³⁹ Členem byl například již zmíněný sovětský historik lotyšského původu Vilnis Sipols, naopak estonští členové komise si na podporu své argumentace pozvali taktéž již zmíněného Michaila Semirjagu. LINDPERE, H. *Molotov–Ribbentrop Pact*, p. 28.

¹⁴⁰ Přestože Jakovlev bývá často označován za ideologického otce *perestrojky* (je například autorem knihy *Rusko plné křížů*. Praha : Doplněk, 2008, ve které na základě studia archivních materiálů dokumentuje hrůzy komunistického teroru), jeden ze členů komise ho ve své práci popisující činnost komise líčí jako ještě ne zcela odhodlaného vše odhalit a stále ještě ovlivněného pokyny strany. Konkrétně ho kritizuje například za jeho tvrzení během jedné ze schůzek komise, že výsledky komise musejí být akceptovatelné pro Nejvyšší sověť SSSR. LINDPERE, H. *Molotov–Ribbentrop Pact*, p. 36.

¹⁴¹ Autor textu důrazně upozorňuje na fakt, že ve druhé skupině nebyl členem žádný právník, pouze samí historikové. Zároveň většinu svých oponentů kritizuje za neznalost cizích jazyků a tím pádem i dalších materiálů. LINDPERE, H. *Molotov–Ribbentrop Pact*, p. 28.

¹⁴² LINDPERE, H. *Molotov–Ribbentrop Pact*, pp. 24–28.

Zatímco právníci a historikové Jakovlevovy komise pokračovali ve své práci, Estonci, Lotyšši a Litevci se na výročí podpisu paktu 23. srpna 1989 na protest proti němu symbolicky spojili v lidský řetěz napříč Pobaltím.¹⁴³

Výsledky práce komise byly po půlročních diskusích konečně v prosinci 1989 shrnuty do závěrečného prohlášení. To bylo 24. prosince 1989 prezentováno na zasedání Sjezdu lidových poslanců, jenž následně vydal deklaraci, která byla schválena i Nejvyšším sovětem SSSR.¹⁴⁴ Tato deklarace tedy na základě práce komise potvrdila existenci tajných dodatků, přestože se nenašly jejich originály (potvrzení existence proběhlo na základě analýzy kopií dodatků). Deklarace sice neodsuzuje samotný pakt o neútočení mezi Německem a SSSR, ale uvádí, že jeho uzavření prý odporovalo mezinárodnímu právu. Právě proto, že pakt obsahoval tajné dodatky o rozdělení sfér vlivu, které nepodléhaly ratifikaci, a tudíž jsou neplatné od samotného jejich vzniku. V dokumentu je také uvedeno, že rozdělení sfér vlivu je z právního hlediska v protikladu se suverenitou třetích zemí. Tajný dodatek a další tajné smlouvy podepsané Stalinem a Hitlerem jsou tedy v prosincové deklaraci implicitně odsouzeny, samotný pakt o neútočení pouze označuje za snahu odvrácení hrozící války.

V současné době tedy ani ruští autoři nepopírají existenci tajných doložek paktu a to, že tyto doložky předurčily hranice zóny zájmu ve východní Evropě. Někteří z nich však stále trvají na tom, že vliv paktu byl pro Pobaltí pozitivní. Například již zmíněný ruský historik lotyšského původu V. Sipols ve své knize z roku 1997 pakt obhajuje proto, že „zachránil pobaltské státy před vtažením do propuknuvší války“.¹⁴⁵ Tento autor také prezentuje Sověty jako zachránce před německou okupací, zatímco estonské interpretace mnohdy považují naopak Němce za zachránce před okupací sovětskou. Sipolsův ruský patriotismus s nádechem touhy ovládat východní Evropu vycítíme i v jeho následujícím tvrzení, které musí provokovat každého estonského vlastence: Volby v červenci 1940 „znovu spojily Estonsko, Lotyšsko a Litvu s Ruskem, od kterého byly odděleny výsledkem intervenčních vojenských politik západních spojenců na konci první světové

¹⁴³ ŠVEC, L. *Dějiny pobaltských zemí*, s. 262.

¹⁴⁴ Text deklarace Sjezdu lidových komisařů a Nejvyššího sovětu SSSR ze dne 24. 12. 1989. Ведомости Съезда народных депутатов СССР и Верховного Совета СССР. 1989. № 29. Ст. 579. Dostupné na <http://www.lawmix.ru/docs_cccp.php?id=1241>, ověřeno k 6. 4. 2011.

¹⁴⁵ ILMJÄRV, M. *Silent Submission*, p. 30.

války“.¹⁴⁶ Stejný ruský patriotisticky-imperialistický postoj uvádí v knize z roku 1998 Oleg Platonov, který tvrdí, že po vstupu Estonska do SSSR se „stará ruská historická teritoria navrátila svému právoplatnému majiteli“.¹⁴⁷ Podobně provokativní jsou i tvrzení v ruské učebnici pro vysoké školy z roku 1998, že „pobaltské státy dobrovolně přistoupily k SSSR, tato rozhodnutí učinily jejich nové, svobodně zvolené parlamenty“;¹⁴⁸ kterážto formulace je přinejmenším sporná a do učebnice tudíž nanejvýš nevhodná.

Knihy některých současných ruských autorů na mě působí také dojmem, že se snaží ukázat SSSR (potažmo Rusko) v co nejlepším světle. Při tom si ale nemohou vybrat, zda chtějí zdůrazňovat, že meziválečné vlády v Pobaltí byly fašistické a principiálně špatné a jejich svržení (ať už za pomoci SSSR nebo bez ní) bylo přínosné, nebo zda mají stále zdůrazňovat, že SSSR o vměšování se do vnitřní politiky Pobaltí vůbec nestál a ani se o něj nesnažil. Podobně absurdně na mě působí i věty z Krysinovy knihy z roku 2004, že „strach před sovětskou vojenskou agresí byl neopodstatněn [...]“, neboť „dodnes se žádnému historikovi nepodařilo nalézt dokumenty, které by dokazovaly, že Stalin, při svých diktátorských moresech¹⁴⁹, chtěl Pobaltí anektovat před rokem 1940“.¹⁵⁰ Záleží snad na tom, kdy k obávané agresi skutečně došlo? Tento autor také přiznává, že podpisy paktů o vzájemné pomoci byly vynucené. Když však kriticky píše o nedodržování paktů z estonské strany, okolnosti podpisu již vůbec nebere v úvahu. Meziválečné vlády plamenně a teatrálně obviňuje z porušování principů demokracie a volebního práva (zatímco o volbách v roce 1940 se negativně nezmiňuje). Nedůvěryhodně působí i jeho argument, že pokud pobaltské meziválečné režimy byly „formálně demokratické“, tak volby v roce 1940 byly také „formálně demokratické“.¹⁵¹ Tímto tvrzením si autor totiž sám nadbíhá: pokud (viz jeho předchozí tvrzení) režimy považuje za

¹⁴⁶ Citováno podle ILMJÄRV, M. *Silent Submission*, p. 30.

¹⁴⁷ ПЛАТОНОВ, Олег. Тайная история России. XX век. Эпоха Сталина. Москва, 1998, с. 11. Citováno podle ILMJÄRV, M. *Silent Submission*, p. 31.

¹⁴⁸ КИСЕЛЕВ, А. Ф. Новейшая история отечества XX век. Учебник для визов. Москва, 1998. Citováno podle ILMJÄRV, M. *Silent Submission*, p. 30–31.

¹⁴⁹ V originále замашках, překlad ŠS.

¹⁵⁰ КРЫСИН, М. Ю. *Прибалтика между Сталиным и Гитлером*, с. 49.

¹⁵¹ Тамtéž, s. 66.

nedemokratické, přiznává snad, že s jím na jiném místě obhajovanými volbami roku 1940 také není něco v pořádku?

Jak již bylo uvedeno, pochopitelně ne všichni současní ruští autoři sdílejí tyto názory, někteří se od směřování putinovské příručky značně odchyľují. Mezi nimi bych chtěla vyzdvihnout zejména J. Zubkovou, která se při studiu sovětských archivních materiálů zcela oprostila od pocitu, že by měla jakýmkoli způsobem hájit svou rodnou zemi. (Její práci jsem již důkladně přiblížila v předchozí kapitole.) V táboře ruských autorů výrazně kritických k SSSR však není sama: M. Ilmjärv cituje ruského historika Michaila Semirjagu, který například uvádí, že uzavření paktu Molotov–Ribbentrop bylo „pouze jednou z možností pro sovětskou zahraniční politiku“ (což například M. Krysin výslovně popírá¹⁵²) a chování SSSR považuje za „nepřijatelné“.¹⁵³

V předchozích odstavcích jsem se pokusila nastínit, jak probíhala proměna obrazu estonských dějin v dílech sovětských a ruských autorů. Domácí estonská historiografická produkce, která by se odchylovala od oficiální sovětské, byla v sovětských dobách uměle umlčována, estonská exilová produkce trpěla nedostatkem materiálů i idealizací opuštěné vlasti. Na důkaz toho, jak moc se skutečný názor Estonců lišil od jejich názoru vynucovaného za nadvlády SSSR a jak je tento estonský názor vůči akcím SSSR nepřátelský, uveďme zde alespoň estonské školní osnovy pro výuku dějepisu z let 1986 a 1990.

---

¹⁵² КРЫСИН, М. Ю. *Прибалтика между Сталиным и Гитлером*, с. 4.

¹⁵³ ILMJÄRV, M. *Silent Submission*, p. 32.

1986

Socialistická konstrukce v Estonské socialistické republice 1940–1941.

Vytvoření sovětského státu na základě ESSR.

Rekonstrukce ekonomiky. Znárodnění půdy, průmyslu a bank. Opozice proti buržoazii.

Přebudování kulturního života a vzdělávání.

Činnost KS Estonska v zavádění socialistické revoluce a socialistické konstrukce.

1990

Destrukce všech struktur estonského státu.

Kolaps ekonomiky.

Destrukce kulturních institucí v Estonské republice. Úpadek kultury.

Rudý teror v Estonsku – 14. červen 1941 [první masové deportace].

Uvedený výňatek ze školních osnov,¹⁵⁴ popisující období bezprostředně po vstupu Estonska do SSSR, je téměř humornou ilustrací toho, jak naprosto odlišně mohou být stejné události popisovány. V roce 1986 byla ještě výuka podřízena ideologickému monopolu Moskvy, zatímco v roce 1990 Estonci již v hroutícím se SSSR prosadili vlastní výklad dějin. Razantní změna osnov v době, kdy to bylo konečně možné, tedy naznačuje, že estonský pohled v předchozím období se pravděpodobně nelišil od pohledu „nového“. Dodejme, že výchova mládeže ve školách je považována za způsob formování kolektivní paměti, a tak má velký vliv na názory celé společnosti.¹⁵⁵

4.2. Estonský idealismus

Jedním z argumentů hovořících pro oprávněnost sovětského angažmá v Pobaltí bylo svržení autoritativních režimů nepřátelských vůči pobaltskému obyvatelstvu. Jestliže však sovětským autorům vytýkáme, že míru fašizace těchto režimů značně přeháněli, aby jejich svržení bylo ospravedlnitelné, je třeba zmínit, že naopak někteří estonští či západní autoři tyto režimy hodnotí snad až příliš shovívavě. K jejich idealizaci často sklouzávali podle M. Ilmjärva estonští exiloví autoři píšící v době trvající sovětské nadvlády (v samotném Estonsku bylo publikování jiné než oficiální verze dějin naprosto nemožné), kteří se obávali, že jakákoli kritika těchto režimů by mohla rezonovat se sovětskými lžemi a propagandou a pomohla by ospravedlnovat inkorporaci Pobaltí do SSSR, a proto nekriticky oslavovali prezidenta Päťse. V této době byla podle M. Ilmjärva také estonská exilová produkce, často ovlivněná národním romantismem toužícím po obnovení samostatnosti, omezená nedostatkem zdrojů k bádání.¹⁵⁶

¹⁵⁴ Ve své práci jej uvedla AHONEN, S. Getting Rid, p. 121 a já jej pouze přejímám.

¹⁵⁵ S tímto tvrzením ovšem nesouhlasí autoři knihy WELZER, Harald, MOLLEROVÁ, Sabine, TSCHUGGNALLOVÁ, Karoline. *Můj děda nebyl nácek : Nacismus a holocaust v rodinné paměti*. Argo: Praha, 2010, s. 14, neboť se domnívají, že větší vliv než školní výuka mají na formování historického vědomí mladých předávání názorů během rozhovorů v rodině. S tímto tvrzením však nemohu zcela souhlasit, neboť jistá část populace se v rodině o historických událostech vůbec nebaví, a právě pro děti z těchto rodin zůstává hlavním zdrojem informací škola. (Tato kniha analyzuje rodinné rozhovory (asistované tazatelem) na téma nacismus a sleduje, jak jsou historické události předávány z generace na generaci a jak je jednotlivé generace interpretují).

¹⁵⁶ ILMJÄRV, M. *Silent Submission*, pp. 21, 22

Teprve po *perestrojce*, kdy bylo možné nahlédnout do sovětských archivů, se mohla uvolnit vlna nových diskusí, jejímž výsledkem jsou i některé úvahy právníckého charakteru uvedené výše. Nicméně v kolektivní paměti Estonců stále přetrvává idealizovaný obraz autoritativního prezidenta Pätsa jakožto jednoho z vítězů estonské války o nezávislost během první světové války a významné a uznávané figury meziválečného Estonska. A to i přesto, že sovětská nadvláda, proti které bylo potřeba se vymezovat pomocí uznávání významných postav samostatného Estonska, již pominula. J. Zubkova ve své knize uvádí: „V kolektivní paměti Litevců, Lotyšů a Estonců se ty časy (myšleno časy autoritativní demokracie) vtiskly jako ‚dobré‘ [v originále хорошие, pozn. ŠS] a za rozdělovník mezi ‚dobrým‘ a ‚špatným‘ [плохим] není považován konec parlamentních demokracií v roce 1926 v Litvě a 1934 v Estonsku a Lotyšsku, ale rok 1940, začátek sovětizace.“¹⁵⁷ S tímto jejím tvrzením, tedy že Estonci vzpomínají na dobu autoritativní Pätsovy vlády kladně, korespondují i informace uvedené v Historickém slovníku Estonska z roku 2004, kde je Päts vylíčen velice kladně, jako „hlavní státotvůrce, který vytvářel instituci za institucí“.¹⁵⁸ Svým pučem v roce 1934 předešel vládě autoritativního nacionalismu svých protivníků a ve své vládě přinesl ekonomickou a politickou stabilitu – ač autor encyklopedie přiznává, že za cenu potlačení liberální demokracie a autoritativních praktik.¹⁵⁹ Postupný přechod od prezidentské diktatury k demokratičtější formě vládnutí byl podle autora přerušen sovětskou okupací (s tímto tvrzením souhlasí i J. Zubkova¹⁶⁰). Shovívavost (či přímo vyjadřované sympatie) Estonců vůči Pätsovi v jeho době můžeme vysvětlit jeho schopností udržet v zemi pořádek, sympatie k němu vyjadřované současnými Estonci (které logicky stojí v protikladu ke schvalování sovětské nadvlády v Estonsku) snad nejlépe shrnula J. Zubkova, když uvedla, že „vlastní“ [Pätsova] diktatura vypadala [pro Estonce] mnohem přitažlivěji než ‚cizí‘ [sovětská]“.¹⁶¹

Tyto idealistické představy o Pätsovy z estonské strany výrazně narušuje M. Ilmjärv. Ten se ve svém díle odhaluje silné Pätsovy vazby na sovětskou ambasádu v Estonsku a sovětské obchodní reprezentanty (od nichž přijímal finanční

¹⁵⁷ ЗУБКОВА, Е. *Прибалтика и Кремль*, с. 29.

¹⁵⁸ MILJAN, T. *Historical dictionary*, p. 395.

¹⁵⁹ ЛЕТИ, М. *Never-ending Second World War*, p. 396.

¹⁶⁰ ЗУБКОВА, Е. *Прибалтика и Кремль*, с. 29.

¹⁶¹ Тамtéž, s. 30.

odměny jako konzultant) a vyjadřuje své opovržení nad tím, že Päts takto zrazoval estonský stát kvůli svému zisku.¹⁶² Jelikož polemika nad tímto tématem a rozbor reakcí na Ilmjärvovy výroky by dalece přesáhla rámec této práce, upozorníme alespoň na fakt, že vůči jeho postoji se ve své práci z roku 2009 vymezuje například další estonský historik Jaak Valge. Ten obviňuje Ilmjärva z vyvozování závěrů z nepodložených informací a Pätsovy blízké kontakty se Sověty vysvětluje Pätsovou snahou udržet s nimi dobré vztahy a přispět tak k ekonomické prosperitě Estonska. Zdůrazňuje, že neexistuje důkazu, že by Pätsovy akce poškozovaly zájmy Estonska a tvrdí, že Ilmjärvem vykreslený obraz Pätsa jako posluhovače Sovětů je nepodložený.¹⁶³ Je tedy zřejmé, že podobně, jako někteří současní ruští autoři po prostudování archivních materiálů opustili dlouhá léta potvrzované interpretace, podobný střet se odehrává i na samotné estonské akademické půdě, kde je idealizovaný obraz generála Pätsa narušován podrobným zkoumáním jeho aktivit.

Další kritickou oblastí, jejíž zdůrazňování by estonští patriotističtí autoři pravděpodobně oželeli, je téma estonské spolupráce s Němci. Jelikož „většinu špinavé práce, spojené s likvidací vládního systému, správního a represivního aparátu a národní reprezentace a inteligence“ odvedli již Sověti,¹⁶⁴ byli Němci v roce 1941, kdy Třetí říše zaútočila na SSSR, mnoha Estonci chápáni jako naděje na osvobození a obnovení estonské státní samostatnosti.¹⁶⁵ M. Laur ve své učebnici uvádí, že nacionalistické síly v Estonsku by se bývaly radši orientovaly na západní mocnosti, což ovšem nebylo možné, a tak se rozhodli radši podporovat Německo, neboť jeho pád by vedl k obávanému obnovení sovětské nadvlády.¹⁶⁶ Estonci tedy preferovali německou nadvládu nad sovětskou doufajíce, že ta spíše povede k národní suverenitě.

Touto estonskou taktikou zcela opovrhne již v úvodu své knihy Krysin, neboť uvádí, že Hitler rozhodně neměl v plánu dát Pobaltí suverenitu a ani žádosti o autonomii v rámci Říše nebyly vyslyšeny. Naopak M. Krysin zdůrazňuje, že v rámci SSSR mělo Estonsko, Litva a Lotyšsko status svazových republik, které měly právo

¹⁶² ILMJÄRV, M. *Silent Submission*, na mnoha místech, například ss. 33–78.

¹⁶³ VALGE, J. Konstantin Päts's Relations, p. 187–189.

¹⁶⁴ ŠVEC, L. *Dějiny pobaltských zemí*, s. 227.

¹⁶⁵ Obraz Němců-osvoboditelů můžeme sledovat například v estonské učebnici LAUR, M. *History of Estonia*, p. 271.

¹⁶⁶ LAUR, M. *History of Estonia*, p. 271.

ze Svazu vystoupit, což také na přelomu 80. a 90. let udělaly.¹⁶⁷ Boj za estonskou nezávislost „pod prapory Třetí říše“ tedy rozhodně neschvaluje.¹⁶⁸

Slovním spojením „pod prapory Třetí říše“ M. Krysin naráží na další diskutabilní oblast týkající se estonských dějin, totiž členství Estonců v jednotkách zbraní SS, které považuje za zavrženíhodné. Na rozdíl od M. Krysin T. Miljan ve své encyklopedii účast Estonců v SS ospravedlňuje tím, že Estonci bojovali za nezávislost a ne za Německo či Hitlera.¹⁶⁹ Tomuto tématu se ve své knize *Ve službách Třetí říše* věnuje Miroslav Tejchman. Zde uvádí, že v Estonsku se skutečně nacházelo dost lidí ochotných dobrovolně pracovat pro Říši, a to i přesto, že nacisté jejich nezávislost potvrdit odmítli. Estonci dobrovolně vstupovali například do jednotek pomocné policie a nebo byli posíláni jako záškodníci do týlu RA, chtěli tak škodit předchozímu a nenáviděnému okupantovi. V případě zbraní SS je situace ale komplikovanější. Když byl v roce 1942 zahájen nábor do estonské legie zbraní SS, někteří Estonci do něj také dobrovolně vstupovali, přestože by podle M. Tejchmana raději vstupovali do estonské národní armády. Jelikož ale dobrovolníků byl v tomto případě nedostatek, nacisté si vypomohli například hrozbou nucené práce v Říši. Pod vidinou dřiny pro německou říši mladí Estonci volili raději boj proti společnému nepříteli v rámci zbraní SS. A konečně největší nábor do estonských jednotek zbraní SS se konal až po vyhlášení totální mobilizace v roce 1944, kdy se postupující RA přiblížila opět na hranice Pobaltí.¹⁷⁰ Právě díky těmto a dalším sporným událostem bylo v roce 1950 rozhodnuto a potvrzeno americkou vládou, že estonské (podobně jako litevské a lotyšské) jednotky zbraní SS budou vyňaty z hodnocení ostatních jednotek zbraní SS jako zločinné organizace.¹⁷¹

¹⁶⁷ To, že vystoupení ze SSSR bylo fakticky možné teprve potom, co se pod Gorbačovovým vedením uvolnily politické poměry, M. Krysin již nezmiňuje.

¹⁶⁸ КРЫСИН, М. Ю. *Прибалтика между Сталиным и Гитлером*. с. 5.

¹⁶⁹ MILJAN, T. *Historical Dictionary of Estonia*, p. 236.

¹⁷⁰ TEJCHMAN, Miroslav. *Ve službách Třetí říše : Hitlerovy zahraniční jednotky*. Praha : Mladá fronta, 1999, ss. 140–141, 144–146.

¹⁷¹ FELDMANIS, Inesis, KANGERIS, Kārlis. *The Volunteer SS Legion in Latvia*. Dostupné v elektronické podobě na stránkách lotyšského ministerstva zahraničí <<http://www.am.gov.lv/en/latvia/history/legion/>>, ověřeno k 7. 4. 2011.

Dle mého mínění jsou jakékoli pokusy Estonců spojovat svou svůj odpor proti SSSR s kladným hodnocením nacistických institucí z morálního hlediska nevhodné (v následující kapitole se věnuji například pomníku, k jehož odstranění vedlo zobrazení estonského vojáka v německé uniformě). Zároveň však není možné k tématu přistupovat tak jednostranně, jak činí M.Krysin.

4.3. Kolektivní paměť a obraz historie v umění

V předchozích podkapitolách jsem se věnovala historiografickým a v případě SSSR částečně i politickým interpretacím daného problému. Historické knihy a politická propaganda však samy o sobě nejsou přímým zdrojem současných postojů Estonců a Rusů k vlastní historii, jsou spolu s dalšími zdroji informací pouze jakýmsi podhoubím, na kterém „vyrůstá“ kolektivní historická paměť, jež je dle mého názoru zásadním prvkem, který ovlivňuje vztahy mezi Estonci a Rusy v současnosti.

Kolektivní paměť je sdílený pohled na určité historické události určitou skupinou lidí. Každý člověk si utváří na historické události (ať již ty, které sám zažil, nebo i ty, o kterých se pouze dočetl nebo o nich slyšel) nějaký názor. Ten je dále formován interakcí názorů dalších lidí. Kolektivní paměť může být sdílena jak v rámci úzkých sociálních skupin (například rodin), tak i celými národy. Paměti různých národů se mohou velice lišit jak od sebe navzájem (kolektivní paměť ruská vs. estonská), tak i od své vlastní historiografie (zde mám na mysli například značný odklon estonské kolektivní paměti od sovětské historiografie psané estonskými autory, který se projevil například dříve zmíněnou radikální změnou školních osnov v roce 1990).

Podobně, jako jsem význam pojmu kolektivní paměť na základě prostudované literatury shrnula výše já, se k tématu vyjadřuje Encyklopedie sociálních věd, která uvádí zejména závěry francouzského filozofa a sociologa Maurice Halbwachse (1877–1945). Ten tvrdí, že paměť na historické události je více než na mínění jednotlivců závislá na souhře mínění ve společnosti. Ve společnosti se totiž vzpomínky získávají a také později ožívují, a proto to, co si lidé pamatují, je předurčeno tím, do jaké společnosti patří.¹⁷²

---

¹⁷² OLICK, Jeffrey. Collective memory. In: DARITY, William (ed.). *International Encyclopedia of the Social Sciences*. Macmillan Reference USA, 2007. Dostupné na <www.virginia.edu/sociology/publications/.../galecm.pdf>, ověřeno k 8. 4. 2011, s. 7.

Paměť (či spíše chápání nějaké události, které nám zpětně vytváří nějaký obraz) se na rozdíl od historie (té skutečné) může měnit v čase, což nás může dovést až k závěru, že to, co je označováno za minulost, je pouze jakousi „sociální konstrukcí“,¹⁷³ jiní autoři hovoří o různých „verzích minulosti“.¹⁷⁴ Již zmíněný M. Halbwachs vztah mezi historií a kolektivní pamětí vyjádřil přívlastky, které oběma konceptům věnoval: historii označil za mrtvou, zatímco kolektivní paměť za živoucí.¹⁷⁵ Jestliže společná historie je jednou ze složek, které spoluutvářejí národ, můžeme tento neurčitý pojem „společná historie“ nahradit vhodnějším výrazem „společné chápání historie“. Tuto úvahu podporuje i citát Karla Deutsche, že „národ je skupina lidí sjednocená pomýleným pohledem na minulost a nenávisť ke svým sousedům.“¹⁷⁶ Z tohoto citátu je patrné, proč na základě něčeho tak abstraktního, jako je kolektivní paměť národů, dochází k mezinárodním třeticím, a také to, proč nemohla fungovat idea „sovětského národa“, kterou propagovali sovětsí historikové a zcela neúspěšně se tak pokoušeli sjednotit kolektivní paměť všech lidí mnohonárodnostního SSSR.

Kolektivní paměť se utváří z informací, které jednotlivci získávají například ve školách, v historických knihách, v rodinách, ale například i v umění. Jelikož prvně jmenovaným zdrojům jsem se již dostatečně věnovala v předchozích částech práce, nyní bych krátce zmínila poslední, nejméně „násilnou“ formu, tedy umění. To, jak jsou jednotlivé události zobrazovány ve filmu či v krásné literatuře, je představení interpretace jejich tvůrců. Ti se mohou snažit zrcadlit názory společnosti, nebo se naopak snažit názory společnosti účelově manipulovat (např. sovětské propagandistické filmy). Autoři knihy *Můj děda nebyl nácek* dokonce na základě svého výzkumu tvrdí, že síla filmu a literatury je často větší, než síla vlastních vzpomínek, a tak to, co pamětníci považují za vlastní autobiografické zážitky, bývá často „vypůjčeno z hraných filmů“.¹⁷⁷ Jestliže tedy lidé nejsou mnohdy schopni oddělit vlastní zážitky od filmového zpracování, vidíme, jak mocným nástrojem film

¹⁷³ HACKMANN, Jörg. Collective Memoires in the Baltic Sea Region and beyond : National – Transnational – European? *Special Issue of Journal of Baltic Studies*, Vol. 39, Dez. 2008, Issue 4, pp. 382, 387.

¹⁷⁴ WELZER, H. *Můj děda nebyl nácek*, s. 12.

¹⁷⁵ OLICK, J. *Collective memory*, p. 7.

¹⁷⁶ VESELÝ, L. *Válka o válku*, s. 14.

¹⁷⁷ WELZER, H. *Můj děda nebyl nácek*, s. 16.

může být. Přenos zde tedy probíhá oběma směry: ve svobodných poměrech se mohou ve filmech a knihách promítat názory a pocity společnosti a zároveň film velice ovlivňuje historické vědomí diváků.

Z uměleckých děl vzniknuvších v poslední době a dotýkajících se našeho historického tématu bych ráda zmínila divadelní hru finsko-estonské autorky Sofi Oksanen *Očista* z roku 2007, na jejímž základě byl napsaný román. Ten se částečně odehrává během druhé světové války a děj se velice přesně drží jedné z interpretačních linií, kterou jsme mohli sledovat i v předchozích kapitolách, tedy upřednostňování německé nadvlády před sovětskou. Sověští vojáci jsou líčeni s posměchem (loupali si brambory nehty, protože neuměli zacházet s nožem) a jejich činnost (stříleli muže a odváděli ženy a děti) s hrůzou a odsouzením.¹⁷⁸ Oproti tomu němečtí vojáci jsou očekáváni jako osvoboditelé a období německé okupace je líčeno značně idealisticky.¹⁷⁹ Jelikož tento román se v Estonsku stal bestsellerem s velice kladnými kritikami, je zřejmé, že tato interpretace je čtenáři přijímána, koresponduje tedy s jejich pohledem na historii, rezonuje s ním a dále ho rozvíjí.

Připustíme-li, že knihy a filmy mají na utváření historické paměti skutečně takový vliv, jak je nastíněno výše, troufám si tvrdit, že podrobné studium estonských (případně sovětských a ruských) filmů či krásné literatury týkající se období druhé světové války a sovětské nadvlády je dalším směrem, jímž by se bádání o střetu interpretací estonských dějin mohlo ubírat.

5. Vliv chápání minulosti na současnost

5.1. Ruská sféra vlivu

V Estonsku se během 40. let vystřídaly dvě různé vládnoucí síly: sovětská (od připojení Estonska k SSSR 6. srpna 1940), německá (od podzimu 1941) a opět

---

¹⁷⁸ OKSANEN, Sofi. *Očista*. Praha : Odeon, 2010, ss. 99, 100.

¹⁷⁹ Krásnou literaturu nemůžeme pochopitelně chápat jako historický pramen, jde nám opět o interpretaci, uvedme ale, že Sofi Oksanen při přípravě svého románu studovala archivní materiály a podílela se dokonce na editaci sborníku *Za vším byl strach. Jak Estonsko ztratilo své dějiny a jak je získat zpět* vydaného v roce 2009.

sovětská (od srpna/října 1944).¹⁸⁰ Ač většinová evropská společnost odsuzuje německý nacismus a sovětský komunismus stejným dílem, v předchozích kapitolách jsme si ukázali, že v Estonsku tato rovnost v případě hodnocení sovětské a německé okupace neplatí. Dávný odpor k sovětskému komunismu se dokonce zrcadlí i v postojích Estonců k současnému Rusku (tedy v obavách ze silného souseda). Jednou z příčin, proč je strach z Ruska v Estonsku stále aktuální je to, jak s vlastní minulostí nakládají Rusové a jak se v současnosti chovají ke svým slabším sousedům. Od rozpadu SSSR je v souvislosti s ruskou zahraniční politikou v médiích často skloňováno slovní spojení „blízké zahraničí“, což nejčastěji označuje oblasti, které jsou mimo současnou Ruskou federaci, ovšem bývaly součástí SSSR. Zdá se, že současné Rusko se nechce svého vlivu v těchto oblastech vzdát ani po ztrátě své vlády nad Pobaltím, což můžeme vidět například na negativním postoji Ruské federace k členství pobaltských republik v NATO.

Jestliže Vakarova práce (představená v podkapitole 4.5) nám nastiňuje důvody ruského zájmu o Pobaltí toužícího po samostatnosti po 2. světové válce a předesílá vhodná odůvodnění připojení k SSSR, zaměřme se nyní na střet ruských a estonských idejí v situaci, kdy Estonsko své nezávislosti na začátku 90. let opět dosáhlo.

Ještě během perestrojky, kdy moskevské vedení postupně muselo rezignovat na vliv ve svých satelitních státech, odmítl SSSR žádost skupiny senátorů USA z února 1988, kteří žádali, aby sovětská politika reagovala na pobaltské národní vření. Moskva však toto, společně s provokativním vysíláním Hlasu Ameriky určeným právě obyvatelům Pobaltí, označila za hrubé vměšování do vnitřní politiky SSSR.¹⁸¹ To naznačuje, že moskevské politické ústředí v této době o svém nároku na pobaltské území nepochybovalo.

Po vyhlášení samostatnosti v listopadu 1989 a jejího formálního potvrzení v srpnu 1991 bylo pro estonské politické elity (i běžné občany neruského původu) naprosto nepřijatelné, aby se sousední Rusko politicky angažovalo na jeho území. Touha po naprosté svrchovanosti nad vlastním územím Estonce vedla k odmítnutí vstupu do Společenství nezávislých států (organizace sdružující většinu bývalých členů SSSR) a k značnému úsilí co nejrychleji vstoupit do severoatlantických a

¹⁸⁰ ŠVEC, L. *Dějiny pobaltských zemí*, ss. 379, 380.

¹⁸¹ ГРАФ, М. *Эстония и Россия 1917–1991*, с. 362.

západoevropských struktur.¹⁸² Zatímco původně se uvažovalo o Pobaltí jako o jakémsi mostu mezi NATO a Ruskem, po parlamentních volbách v Rusku v roce 1993 dychtivost pobaltských republik vstoupit co nejrychleji do NATO značně vzrostla. V těchto volbách totiž nečekaně uspěla nacionalistická Liberálně demokratická strana Vladimira Žirinovského, což vedlo postupně k lehkému zostření zahraniční politiky Ruska, jež byla v lednu 1994 formulována v doktríně blízkého zahraničí ministra zahraničí Kozyreva.¹⁸³ Členství pobaltských republik v NATO se jevilo nepřijatelným i většině politiků z ostatních ruských politických stran, vstupu Estonska do NATO v roce 2004 však nemohli zabránit.¹⁸⁴ Místo integrace Pobaltí do severoatlantických vojenských struktur Moskva původně navrhovala jakousi neutralizaci této oblasti, což však s přihlédnutím ke zkušenosti s koncem estonské neutrality na začátku druhé světové války nemohly pobaltské politické špičky akceptovat.¹⁸⁵

Pojem blízké zahraničí se začal používat již v 90. letech, kdy sloupkař časopisu *Time* (a v letech 1994–2001 náměstek státního tajemníka USA) Strobe Talbott pregnančně poznamenal, že „mnoho Rusů ještě nebylo schopno přijmout fakt, že 14 neruských republik SSSR je nyní samostatnými státy. Ruští politikové dokonce vynalezli nové označení – blízké zahraničí – pro rozlišení mezi bývalými (sovětskými) republikami a zbytkem světa“.¹⁸⁶ Kozyrev ve svých výrocích o blízkém zahraničí naznačoval ruské zájmy v této oblasti, aniž by rozlišoval mezi státy Společenství nezávislých států a Pobaltím,¹⁸⁷ které se úpěnlivě snaží odstříhnout se od sovětské minulosti.

---

¹⁸² EU, NATO, do obou Estonsko vstoupilo v roce 2004. Touhu po vstupu do EU můžeme lehce odůvodnit snahou zbavit se výhradní závislosti na trzích východní Evropy, snaha předejít jakékoli příští okupaci vysvětluje ještě větší dychtivost ohledně začlenění se do struktur NATO.

¹⁸³ ŠVEC, L. *Dějiny pobaltských zemí*, s. 272.

¹⁸⁴ Rusko si tedy alespoň vymohlo odložení rozhodnutí o vstupu dalších členů – Gruzie a Ukrajiny – do NATO.

¹⁸⁵ ŠVEC, L. *Dějiny pobaltských zemí*, s. 273.

¹⁸⁶ Citováno podle SAFIRE, William. The Near Abroad. *New York Times*. 22. 5. 1994. Dostupné na <<http://www.nytimes.com/1994/05/22/magazine/on-language-the-near-abroad.html?pagewanted=2>>, ověřeno k 20. 10. 2009.

¹⁸⁷ KAUPPILA, Laura Eleonoora. *The Baltic Puzzle : Russia's Policy towards Estonia and Latvia 1992–1997*. Pro Gradu Thesis in Political History, Department of Social Science History, University

Estonsko se v současné době snaží uplatňovat svou suverenitu, aniž by svá rozhodnutí konzultovalo se svým velkým sousedem (který by na dění v Estonsku rád měl vliv), což mu nemůže mít nikdo příliš za zlé. To se projevilo například při známé aféře kolem bronzové sochy sovětského vojáka-osvoboditele (jíž se podrobněji věnuji v podkapitole 5.2 Válka pomníků), kdy estonská vláda zásadně trvala na svém rozhodnutí, aniž by brala v potaz ruské stížnosti.¹⁸⁸ Estonská velvyslankyně v Rusku v jednom rozhovoru zdůraznila, že estonské zákony jsou přijímány za účelem řešení estonských problémů a nejsou namířeny proti žádnému jinému státu. Jejich prosazování na území suverénního státu považuje za samozřejmost.¹⁸⁹ Problém je však v tom, že Rusko se prezentuje jako bojovník za práva rusky mluvící menšiny v Estonsku, což estonská vláda odmítá.¹⁹⁰ Na konci devadesátých let Moskva například kritizovala chování estonské vlády vůči ruské diaspoře, hrožíc ekonomickými sankcemi. Tomuto však Estonsko dokázalo úspěšně čelit svým rychlým přeorientováním se na západní trhy ve většině oblastí (výraznou výjimkou je však stále závislost na dodávkách energie z východu).¹⁹¹

Zkušenost se sovětskou okupací se zdá mít také souvislost s faktem, na nějž upozornil výzkum veřejného mínění, podle kterého většina Estonců pohlíží na ekonomickou a politickou participaci rusky mluvících obyvatel s jistou úzkostí,¹⁹² což se dá chápat jako obavy před jakousi „pátou kolonou“. Jak však uvádí historik Toivo Raun, postavení Estonska v současné hluboce integrované Evropě je o něco příznivější než situace z 30. let 20. století, kdy stálo izolovaně.¹⁹³ Nicméně také běžný přeshraniční kontakt (včetně rozšířeného ruského tisku či televizního vysílání,

---

of Helsinki, January 1999, p. 26.
<<http://ethesis.helsinki.fi/julkaisut/val/yhtei/pg/kauppila/thebalti.pdf>>, ověřeno k 12. 12. 2009.

¹⁸⁸ LEHTI, Marko, JUTILA, Matti, JOKISPILÄ, Markku. Never-ending Second World War : Public Performances of National Dignity and the Drama of the Bronze Soldier. *Special Issue of Journal of Baltic Studies*, Vol. 39, Dez. 2008, Issue 4, p. 401.

¹⁸⁹ KALJURAND, Marina. *Rusko-estonské vztahy očima estonské velvyslankyně*. 8. 6. 2007. Dostupné na <<http://www.ruskodnes.cz/index.php?page=clanek&id=524>>, ověřeno k 6. 10. 2009.

¹⁹⁰ RAUN, T. *Estonia and the Estonians*, p. 262.

¹⁹¹ SMITH, Graham, WILSON, Andrew. Rethinking Russia's Post-Soviet Diaspora : The Potential for Political Mobilisation in Eastern Ukraine and North-east Estonia. *Europe-Asia Studies*. Vol. 49, No. 5 (Jul., 1997), p. 859.

¹⁹² SMITH, D. J. „Woe from Stones“, p. 424.

¹⁹³ RAUN, T. *Estonia and the Estonians*, p. 263.

kteře často negativně komentuje situaci v Estonsku) mezi Rusy v Estonsku a ve vedlejších Rusku v estonských Rusech podporuje jejich „*homeland-identity*“,¹⁹⁴ což opět znepokojuje Estonce, přestože podle průzkumů z let 1993 a 1996 je většina místních Rusů pouze pro politickou autonomii, nikoli pro secesi.¹⁹⁵

V roce 1996 ruský prezident Boris Jelcin založil speciální finanční fond na podporu ruské diaspory,¹⁹⁶ což však nemusíme rovnou považovat za pokus o ovlivňování estonské politiky. Závažnější obavy ale může vyvolávat fakt, že Rusko umožňuje lidem žijícím mimo Ruskou federaci získat takzvané extrateritoriální ruské občanství.¹⁹⁷ Právě na hájení práv ruských občanů se totiž často odvolávaly ruské orgány při agresí vůči Gruzii v létě 2008.

Vidíme tedy, že zatímco Estonsko se pokouší o co nejsamostatnější politiku, Rusko se naopak snaží udržet si ve svých někdejších „državách“ stále vliv. K tomu využívá ruských menšin, neboť po stažení ruských vojsk z území Estonska v roce 1994 a vstupu Estonska do NATO v roce 2004 je možnost výrazného ruského vojenského tlaku vyloučena.

5.2. Válka pomníků

Jednou z oblastí, kde se v současnosti mohou silně projevat historická zatížení aktérů je uctívání hrdinů. Nejzajímavější (a také v médiích nejsledovanější) událost, která v posledních letech značně zahýbala rusko-estonskými vztahy (vnějšími – tj. mezi Ruskou federací a Estonskem, i vnitřními – mezi Estonci a ruskou diasporou v Estonsku), byly v roce 2007 spory ohledně přemístění tzv. bronzového vojáka z centra Tallinnu na tamní vojenský hřbitov tamtéž. Každý politický režim i každá společnost uctívá nějaké hodnoty (přestože oficiální režimní hodnoty se nemusejí vždy shodovat s hodnotami společnosti), kterým je možné vyjádřit sympatie

¹⁹⁴ SMITH, G. Rethinking Russia's Post-Soviet Diaspora, pp. 856–857.

¹⁹⁵ Tamtéž, s. 857.

¹⁹⁶ Tamtéž, s. 860.

¹⁹⁷ Toto se týká například těch, kteří ještě nezískali estonské občanství (neboť nesplnili podmínky k tomu nutné – viz dále), nebo i lidí, kteří již drží jiné než ruské občanství, neboť Rusko umožňuje tzv. dvojí občanství (SMITH, G. Rethinking Russia's Post-Soviet Diaspora, p. 859.) Oproti tomu estonský Zákon o občanství z ledna 1995 ve svém prvním článku dvojí občanství zakazuje (Zákon o občanství dostupný na stránkách texaské arlingtonské university <<http://www.uta.edu/cpsees/estoncit.htm>>, ověřeno k 16. 11. 2009.

vztyčením pomníku. Tradiční vlastností každého nového režimu bývá snaha zbavit se symbolů (a tedy i pomníků), které bývaly spojovány s režimem předchozím.¹⁹⁸

V Estonsku byly po roce 1940 systematicky rušeny pomníky připomínající založení první estonské republiky a byly po druhé světové válce nahrazovány převážně pomníky opěvujícími sovětské „osvobození“ Pobaltí od nacistů, které mělo v podstatě legitimovat stav, který mnoho Estonců vnímalo a stále vnímá spíše jako okupaci. Jejich postupné obnovování na konci 80. let podrývalo sovětskou moc v Estonsku.¹⁹⁹ Naopak po rozpadu SSSR byly v bývalých vazalských státech SSSR rušeny pomníky připomínající sovětskou éru. V Estonsku (zejména v severovýchodní části) jich však relativně mnoho také zůstalo, což se dá zdůvodnit i již zmíněným faktem, že i ti, kteří nezískali estonské občanství, mohou volit v komunálních volbách, což vede k vlivu ruské diaspory na místní politiku. Nejprovokativnější sochy (Lenina a dalších sovětských lídrů) byly sice odstraněny, nicméně monumenty připomínající Velkou vlasteneckou válku (které původně demonstrovaly sovětskou sílu v Estonsku) se nenápadně přeměnily v méně provokativní pomníky padlým.²⁰⁰ Tato lehká úprava významu se týká i slavného bronzového vojáka z Tallinu, který byl původně označen jako Pomník osvobození Tallinnu a který byl jednoduše přejmenován na památník padlým. Takto ani při každoročních shromážděních 9. května nevzbuzoval po roce 1991 vážnější emoce.²⁰¹ V prvních letech po pádu SSSR měla estonská veřejnost evidentně jiné starosti než se zaobírat výkladem vlastních dějin, otázka tohoto pomníku zatím nebyla zpolitizována.

Teprve po přelomu tisíciletí, kdy se estonští váleční veteráni rozhodli uctít své padlé druhy, se postupně rozhořela tzv. válka pomníků, která vedla jak ke střetům v ulicích Tallinnu, tak k slovním potyčkám na mezivládní úrovni: v srpnu 2004 byl v estonském městečku Lihula odhalen pomníček „estonským mužům, kteří bojovali v letech 1940–1945 proti bolševikům a za obnovení estonské nezávislosti“.

---

¹⁹⁸ Na tento fakt nedoplácí pouze komunistické pomníky po celé východní Evropě, ale i symboly jiných ér: například mariánský sloup na staroměstském náměstí po vyhlášení ČSR (díky své katolické spojitosti s habsburskou nadvládou). HOJDA, Zdeněk, POKORNÝ, Jiří. *Pomníky a zapomínky*. Paseka : Praha, Litomyšl, 1996, ss. 28–33.

¹⁹⁹ SMITH, D. J. „Woe from Stones“, p. 419.

²⁰⁰ SMITH, D. J. „Woe from Stones“, p. 422.

²⁰¹ Tamtéž, s. 422.

²⁰² Tuto na první pohled nevinnou frází však doplňovalo vyobrazení vojáka v německé uniformě.

Chápání účasti Estonců v německé armádě je tedy opět dvojaké, což si v souvislosti s lihulským pomníkem uvědomila i estonská vláda a ve snaze neprovokovat estonsko-ruské vášně po necelých čtrnácti dnech dala zmíněný pomník odstranit (i přesto, že neobsahoval žádné nacistické symboly, nevhodnou se estonské vládě, která se snažila o korektnost, zdála zmíněná německá vojenská uniforma) a navrhla vztyčit pomník věnovaný hrdinům bojujícím za vlast, ovšem bez jakéhokoli nacistického podtextu. S vynuceným odstraněním původního lihulského pomníku podle sociologické studie souhlasila většina Rusů, ale většina estonské populace byla proti.²⁰³ Estonský premiér prohlásil, že v Estonsku není místo na pomníky opěvující jakýkoli totalitarismus.²⁰⁴ To ovšem vedlo k rozdmýchání významného střetu názorů na období konce druhé světové války a k uplatnění této logiky proti pomníkům osvobození od nacismu, které se v hlavách estonských patriotů opět staly symbolem okupace – v následujících týdnech bylo poškozeno několik soch sovětských vojáků a lavinový efekt vandalismu pokračoval činností druhého tábora, který poškodil německý vojenský hřbitov v Narvě.²⁰⁵

Toto vření mělo za následek, že i názor na bronzového vojáka v hlavním městě, který již přes deset let neutrálně uctíval padlé za druhé světové války, opět začal vzbuzovat vášně. Veteránské organizace protestovaly, že není přípustné, aby byl v Estonsku uctíván příslušník cizí armády²⁰⁶ (která podle jejich názoru jejich zemi okupovala). Původně menší demonstrace radikálních skupin z obou stran přerostly v květnu 2006 v demonstrace, při kterých se u diskutované sochy (zatím ještě poklidně) setkávaly skupiny estonských nacionalistů s rusky mluvícími obránci bronzového vojáka, kteří byli proti jakémukoli jeho dehonostování a snažili se ho bránit proti projevům vandalismu.²⁰⁷

---

²⁰² Tamtéž, s. 424.

²⁰³ POLESHCHUK, Vadim. *Estonian Minority Population and Non-Discrimination : Report 2006*. Legal Information Centre for Human Rights : Tallinn, 2006, p. 22. Dostupné na <www.lichr.ee/newdocscerd-final.pdf>, ověřeno k 16. 11. 2009.

²⁰⁴ SMITH, D. J. „Woe from Stones“, p. 424.

²⁰⁵ POLESHCHUK, V. *Estonian Minority Population*, p. 22.

²⁰⁶ LEHTI, M. *Never-ending Second World War*, p. 399.

²⁰⁷ Tamtéž, s. 399.

Na vládní úrovni se začalo uvažovat o přesunutí pomníku z centra hlavního města na méně provokativní místo, proti čemuž protestovali nejen rusky mluvící obyvatelé Tallinu, ale i ruský ministr zahraničí. Vrcholení příprav k přesunu v dubnu 2007 vedly k masivním protestům převážně rusky mluvících obyvatel, které 26. dubna (v den, kdy měly být vyzvednuty ostatky sovětských vojáků pohřbené pod pomníkem) neočekávaně přerostly ve střety s estonskými nacionalisty i rabování. V nočních hodinách bylo na mimořádné schůzi vlády rozhodnuto o urychleném přesunu bronzového vojáka na vojenský hřbitov. Přestože násilnosti trvaly ještě příští noc, během dalších dní se napjatá situace v Tallinnu opět uklidnila.²⁰⁸ Nicméně zainteresovanost Rusů z Ruské federace se projevila v blokádě estonské ambasády v Moskvě²⁰⁹ a slovní kritikou estonského řešení ze strany ruských politických představitelů, kteří jsou ve svém názoru na výklad dějin stejně upoutaní jedním směrem, jako jsou jejich estonské protějšky fixovány na jiný. Po znovuodhalení bronzového vojáka na tallinnském vojenském hřbitovu byla socha opět přejmenována – tentokrát na pomník neznámého vojína, u kterého se stále pravidelně setkávají veteráni Rudé armády pro uctění vítězství ve druhé světové válce.

Podle autorů článku *Never-ending Second World War*²¹⁰ tyto incidenty odhalily „bolavé místo“ rusko-estonských vztahů a ukázaly, že pokojné integraci ruského obyvatelstva do estonské společnosti stále brání rozdílné chápání historie, která se udála více než před půl stoletím, přestože přímých svědků událostí, o které se zde strhává válka názorů, stále více ubývá. Neshoda ohledně významu pomníků je pouze obraz rozdílných názorů na celou jednu etapu estonsko-ruských dějin.

6. Závěr

Magnus Ilmjärv ve své práci pregnantně poznamenal, že události let 1939–1940 brání normalizaci estonsko-ruských vztahů.²¹¹ Já bych toto tvrzení ráda poupravila, neboť nikoli události, ale jejich rozdílné interpretace jsou příčinou současných rusko-

---

²⁰⁸ Tamtéž, s. 399.

²⁰⁹ SMITH, D. J. „Woe from Stones“, p. 426.

²¹⁰ LEHTI, M. *Never-ending Second World War*, pp. 393, 394.

²¹¹ ILMJÄRV, M. *Silent Submission*, p. 29.

estonských srážek. Střet interpretací můžeme sledovat jak v rovině symbolické (tj. spory o pomníky), tak v odborných diskusích. Veškerá diskuse o historických událostech dále ovlivňuje historickou paměť společnosti, zejména těch jejích příslušníků, kteří dané události nezažili.

V Estonsku dochází ke střetu estonské kolektivní národní paměti s ruskou. Zatímco pro většinu Estonců jsou události roku 1940 násilnou anexí a následnou vojenskou okupací a rok 1944 nikoli osvobozením od nacistů, ale jednoduše nahrazením jedné okupační mocí druhou (jak dokazují mnohá historická i právníká díla uváděná v této práci), mnoho Rusů stále zastává tradiční názor, že připojení Estonska k SSSR v roce 1940 bylo výsledkem svobodného rozhodnutí estonského parlamentu, druhá světová válka především vítězným bojem proti nacistickému Německu a obnovení sovětské svrchovanosti nad Estonskem po vytlačení německých okupantů pokračováním stavu, který estonský parlament schválil v srpnu 1940 (tedy dobrovolné začlenění do SSSR).

Na kolektivní paměť má nemalý vliv veřejná diskuse o historických událostech, podporovaná vycházejícími knižními tituly. Přesto pochopitelně nemůžeme tvrdit, že publikované knihy jsou dokonalým obrazem názorů ve společnosti (a ani naopak). Také nemůžeme tvrdit, že uvedené názory zastávají všichni příslušníci obou skupin, převládající tendence v estonské a ruské společnosti jsou ovšem zřejmé – projevíly se například právě v souvislosti s tallinnským pomníkem.

Mou první hypotézou stanovenou na začátku této práce bylo, že odlišné chápání společných dějin může ovlivňovat současné vztahy mezi Rusy a Estonci. Tato hypotéza se potvrdila: v poslední kapitole jsem uvedla jak neshody mezi oběma státy (například ohledně členství Estonska v NATO), tak neshody mezi Estonci a Ruskou menšinou v Estonsku (ohledně monumentů připomínajících druhou světovou válku). Oba případy souvisejí s dějinnými událostmi: zatímco neshody ohledně toho, zda má silnější stát právo na svou sféru vlivu či nikoli, můžeme vztáhnout k celým dlouhým dějinám až k dobám carského Ruska, rozpoutané vášně kolem bronzového vojáka se týkají konkrétních událostí během druhé světové války.

Tato práce dále představila různé interpretační linie estonských událostí let 1939–1940, které se nyní pokusím shrnout. Sovětsí autoři převzetí moci v Estonsku Sověty interpretovali jako národní revoluce vzbouřivších se dělníků proti fašistické vládě, popisovali nadšení obyvatelstva z přítomnosti sovětských vojáků a naopak její

nesouhlas s dřívější proněmeckou orientací vlády. Tento výklad byl po dobu trvání SSSR nenapadnutelný, neboť byl jako jediný schvalován na vše dohlížející Moskvou. Po pádu SSSR se diskuse o historických tématech značně uvolnila, stát přestal do výkladu dějin zasahovat. Mnoho autorů ve svých nových pracích odhalovalo fakta, která se dříve popsat neodvážili (za všechny alespoň bývalý významný sovětský historik Heino Arumäe, který se podílel na odtajnění tajné doložky paktu Molotov–Ribbentrop). Osvícenou dobu těsně po rozpadu SSSR charakteristickou odmítáním všeho sovětského ovšem narušil prezident Vladimir Putin, který se rozhodl Rusku vrátit dávnou slávu. Toho chtěl dosáhnout i zdůrazňováním sovětského vítězství ve druhé světové válce, což vedlo v roce 2007 i ke vzniku manuálu pro učitele dějepisu. Ten se opět vrací k sovětskému patriotismu. Částečně se tedy výklad ruských autorů vrací do roviny vychvalování sovětských akcí za druhé světové války bez ohledu na to, že se nejednalo pouze o porážku nacistů, ale také o narušení suverenity sousedních států. Přesto ale v současnosti vznikají i práce, které tento postup kritizují (zejména Jelena Zubkova). „Ruská“ interpretační linie se tedy výrazně mění v čase (striktní sovětská interpretace – uvolnění po pádu SSSR – Putinův ruský patriotismus), ani v jednotlivých úsecích však není jednotná (i v době největšího uvolnění se ozývali striktně stalinističtí autoři).

Druhou interpretační linií je linie estonská, která tradičně považuje přístup své země do SSSR za vynucený a Sověty za nepřátele. Tento obsah se v čase příliš nemění, estonská interpretace rozhodně neprošla tolika zvraty, jako interpretace ruská. I přesto však můžeme rozpad SSSR označit i za zvrát v bádání pro Estonce. Rozpad totiž znamenal přístup k sovětským archivním materiálům, který umožnil například potvrdit sovětské tajné dodatky paktu Molotov–Ribbentrop, estonští autoři tak získali mnoho argumentů pro svou verzi. Archivy ale odhalily i další fakta, se kterými se Estonci teprve učí zacházet. Diskuse kolem práce *Silent Submission* Magnuse Ilmjärva (která vyšla anglicky v roce 2009) naznačuje, že ani estonská interpretace by nemusela do budoucna být konsenzuální.

Potvrzení druhé hypotézy, totiž že odlišné chápání minulosti je způsobeno tím, že přetrvává rozdělení interpretací na tzv. sovětskou/ruskou reprezentovanou Rusy a estonskou/západní reprezentovanou Estonci a dalšími západními autory, je tedy poněkud obtížnější. Pokud se totiž podíváme na výše uvedené interpretační linie, toto

tvrzení neplatí absolutně, přestože viditelné projevy společnosti by ho potvrdzovaly. Někteří ruští autoři po prostudování archivních materiálů odmítají dále slepě hájit svou vlast a připouštějí chyby a mnohé činy přímo odsuzují. Mezi tyto autory patří například ruská historička dlouhodobě působící na německých univerzitách Jelena Zubkova, která kritizuje zásah SSSR do estonské státní suverenity na začátku druhé světové války snad ještě kritičtěji než někteří Estonci. Druhým autorem, který se výrazně vymyká tradičním interpretacím svých krajanů, je estonský historik Magnus Ilmjärv, jenž klade velkou část viny za podmanění Estonska SSSR estonským vládním elitám a nevybíravě kritizuje například estonského národního hrdinu Konstantina Pätsa. Národnost autora tedy v současnosti není hlavní štěpnou linií v interpretování událostí ztráty suverenity Estonska v roce 1940.

7. Summary

This bachelor thesis deals with different interpretations of the loss of Estonian sovereignty in 1940 and its connotations for present. It is apparent, that the way, how the members of some group of people (or nation) “remember” and pass along to next generations their history, may have huge influence on their relations to other groups of people (nations) – this thesis proved this claim on the example of current relations between Estonians and Russians (living in Estonia and in Russia), events of Tallinn 2007, the clashes between Estonians and Russians because of different attitudes toward the Liberation of Tallinn Monument.

On the other hand, the other assumption – that the way of understanding and interpretations of historical events depicted in books depends predominantly on the nationality of the author – has been disconfirmed. The stereotypes widely extended in Russian/Estonian society are not the mirror of the scholarly discussions. We can find books written by a contemporary Russian historian, which condemn Soviet occupation of Estonian (what would be unacceptable for the Soviet authors and also for many present Russian authors), as well as an Estonian author, who is trying to deglamourize the sight of Estonian politicians, who are (according to him) responsible for the loss of Estonian sovereignty.

8. Použitá literatura

8.1. Primární zdroje

Text deklarace Sjezdu lidových komisařů a Nejvyššího sovětu SSSR ze dne 24. 12. 1989. Ведомости Съезда народных депутатов СССР и Верховного Совета СССР. 1989. № 29. Ст. 579. Dostupné na <http://www.lawmix.ru/docs_ccsr.php?id=1241>, ověřeno k 6. 4. 2011.

Estonský zákon o občanství z ledna 1995, dostupný na stránkách texaské arlingtonské univerzity <<http://www.uta.edu/cpsees/estoncit.htm>>, ověřeno k 16. 11. 2009.

8.2. Rusky psaná literatura

ГРАФ, Мати. *Эстония и Россия 1917–1991 : Анатомия расставания*. Агро : Таллинн, 2007.

ЗУБКОВА, Елена. *Прибалтика и Кремль : 1940–1953*. РОССПЭН : Москва, 2008.

КРЫСИН, Михаил Юрьевич. *Прибалтика между Сталиным и Гитлером*. Вече : Москва, 2004.

МААМЯГИ, Виктор (гл. ред.). *История Эстонской ССР : С марта 1917 года до начала 50-х годов* (том III). Ээсти Раамат : Таллин, 1974.

МЯЛСЦОО, Лаури. *Советская аннексия и государственный континуитет : международно-правовой статус Эстонии, Латвии и Литвы в 1940–1991 гг. и после 1991 г. : Исследование конфликта между нормативностью и силой в международном праве*. Издательство Тартуского университета : Тарту, 2005.

НААН, Г. И.(ред.). *История Эстонской ССР : С древнейших времен до наших дней*. Эстонское государственное издательство : Таллин, 1958.

ФИЛИППОВ, Александр Вячеславович. *Новейшая история России 1945–2006 гг. : Книга для учителя*. Просвещение : Москва, 2007.

8.3. Ostatní literatura

AHONEN, Sirkka. Getting Rid of the Strait-Jacket: History Education in Estonia After the Singing Revolution. *Scandinavian Journal of History* 17/2, 1992, pp. 105–124.

ARUMÄE, Heino. *At the Crossroads : The Foreign Policy of the Republic of Estonia in 1933–1939*. Periododika : Tallinn, 1983.

FELDMANIS, Inesis, KANGERIS, Kārlis. *The Volunteer SS Legion in Latvia*. Dostupné v elektronické podobě na stránkách lotyšského ministerstva zahraničí <<http://www.am.gov.lv/en/latvia/history/legion/>>, ověřeno k 7. 4. 2011.

HACKMANN, Jörg. Collective Memoires in the Baltic Sea Region and beyond : National – Transnational – European? *Special Issue of Journal of Baltic Studies*, Vol. 39, Dez. 2008, Issue 4.

HIDEN, John, MADE, Vahur, SMITH, David J. *The Baltic question during the Cold War*. Routledge : New York, 2008.

HIIO, Toomas, MARIPUU, Meelis, PAAVLE, Indrek (eds.). *Estonia 1940–1945 : Reports of the Estonian Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity*. Estonian Foundation for the Investigation of Crimes Against Humanity : Tallinn, 2006.

HOJDA, Zdeněk, POKORNÝ, Jiří. *Pomníky a zapomínky*. Paseka : Praha, Litomyšl, 1996.

ILMJÄRV, Magnus. *Silent Submission : formation of foreign policy of Estonia, Latvia and Lithuania : period from mid-1920s to annexation in 1940*. Stockholm University Dept. of History : Stockholm, 2004.

KALJURAND, Marina. *Rusko-estonské vztahy očima estonské velvyslankyně*. 8. 6. 2007. Dostupné na <<http://www.ruskodnes.cz/index.php?page=clanek&id=524>>, ověřeno k 6. 10. 2009.

KAUPPILA, Laura Eleonoora. *The Baltic Puzzle : Russia's Policy towards Estonia and Latvia 1992–1997*. Pro Gradu Thesis in Political History, Department of Social

Science History, University of Helsinki, January 1999, p. 26. <<http://ethesis.helsinki.fi/julkaisut/val/yhtei/pg/kauppila/thebalti.pdf>>, ověřeno k 12. 12. 2009.

KIAUPA, Zigmantas, MÄESALU, Ain, PAJUR, Ago, VILUMSONS, Guntis. *The History of the Baltic Countries*. Avita : Tallinn, 1999.

KIRBY, David. *The Baltic World 1772–1993 : Europe's Northern Periphery in an Age of Change*. Longman : New York, 1995.

KOLENOVSKÁ, Daniela. *Jakovlev versus Filipov aneb jak učit o sovětské minulosti současného Ruska?* Za poskytnutí dosud nepublikovaného rukopisu děkuji autorce.

LANGENOHL, Andreas. Válka a dějiny v Rusku v období transformace: neoinstitucionalizace a veřejná reformulace. In: Corneließen, Holec Roman, Pešek Jiří (eds.), *Diktatura – válka – vyhnání : Kultura vzpomínání v českém, slovenském a německém prostředí od roku 1945*. Albis international : Ústí nad Labem 2007, s. 377–399.

LAUR, Mati. *History of Estonia*. Avita : Tallinn, 2004.

LEHTI, Marko, JUTILA, Matti, JOKISPILÄ, Markku. Never-ending Second World War : Public Performances of National Dignity and the Drama of the Bronze Soldier. *Special Issue of Journal of Baltic Studies*, Vol. 39, Dez. 2008, Issue 4.

LINDPERE, Heiki. *Molotov–Ribbentrop Pact: Challenging Soviet History*. Tallinn : Estonian Foreign Policy Institute, 2009. Dostupné na <www.evi.ee/lib/MRP_ENG.pdf>, ověřeno k 5. 4. 2011.

MILJAN, Toivo. *Historical Dictionary of Estonia*. Scarecrow Press : Lanham, 2004.

OKSANEN, Sofi. *Očista*. Odeon : Praha, 2010.

OLICK, Jeffrey. Collective memory. In: DARITY, William (ed.). *International Encyclopedia of the Social Sciences*. Macmillan Reference USA, 2007. Dostupné na <www.virginia.edu/sociology/publications/.../galecm.pdf>, ověřeno k 8. 4. 2011.

OSTROVSKI, Arkadij. Flirtování se Stalinem. *Prospect*. Sept. 2008, pp. 30–33. Český překlad dostupný na <<http://www.obcinst.cz/cs/Flirtovani-se-Stalinem-c1498>>. Ověřeno k 18. 10. 2009. a The rewriting of history : The Kremlin uses its version of the past to forge a new ideology for the present. *The Economist*. Nov 8th 2007. Dostupné na <http://www.economist.com/world/europe/displaystory.cfm?story_id=E1_TDTDNJNT>, ověřeno ke 12. 12. 2009.

PALMER, Alan. *Northern Shores : A History of the Baltic Sea and its People*. John Murray (Publishers) : London, 2005.

POLESHCHUK, Vadim. *Estonian Minority Population and Non-Discrimination : Report 2006*. Legal Information Centre for Human Rights : Tallinn, 2006, p. 22. Dostupné na <www.lichr.eenewdocscerd-final.pdf>, ověřeno k 16. 11. 2009.

RAUN, Toivo. *Estonia and the Estonians*. Hoover Institution Press : Stanford, California, 2001.

SAFIRE, William. The Near Abroad. *New York Times*. 22. 5. 1994. Dostupné na <<http://www.nytimes.com/1994/05/22/magazine/on-language-the-near-abroad.html?pagewanted=2>>, ověřeno k 20. 10. 2009.

SMITH, David, J. (et al.). *The Baltic states : Estonia, Latvia and Lithuania*, Routledge : London, 2002.

SMITH, David, J. „Woe from Stones“ : Commemoration, Identity and Estonia’s „War of Monuments“. *Special Issue of Journal of Baltic Studies*, Vol. 39, Dez. 2008, Issue 4, pp. 419–430.

SMITH, Graham, WILSON, Andrew. Rethinking Russia’s Post-Soviet Diaspora : The Potential for Political Mobilisation in Eastern Ukraine and North-east Estonia. *Europe–Asia Studies*. Vol. 49, No. 5 (Jul., 1997), p. 859.

TARVEL, Enn (ed.). *Estonia’s Occupations Revisited : accounts of an era*. Kistler-Ritso Estonian Foundation : Tallinn, 2005.

TEJCHMAN, Miroslav. *Ve službách Třetí říše : Hitlerovy zahraniční jednotky*. Mladá fronta : Praha, 1999.

ŠVEC, Luboš (et al.). *Dějiny pobaltských zemí*. Nakladatelství Lidové noviny : Praha, 1996.

VAKAR, Nicholai P.: Russia and the Baltic States. *Russian Review*, Vol. 3, No. 1 (Autumn, 1943), pp. 45–54.

VALGE, Jaak. Konstantin Päts's Relations with the Tallinn Soviet Embassy and Trade Representation in the Late 1920s and Early 1930s. In: TANNBERG, Tõnu, RAUN, Ott (eds.). *Special Issue on the History of Estonia*. National Archives : Tartu–Tallinn, 2009.

WELZER, Harald, MOLLEROVÁ, Sabine, TSCHUGGNALLOVÁ, Karoline. *Můj děda nebyl nácek : Nacismus a holocaust v rodinné paměti*. Argo : Praha, 2010.

